

*Вічі Герої
ціалістичної
раці*

МАРІЯ САВЧЕНКО

ержсільгоспвидав УРСР

Велика, незора радянська земля. Але нема на ній такого куточка, де б не знали простої української колгоспниці, двічі Героя Соціалістичної Праці, депутата Верховної Ради Української РСР Марії Харитонівни Савченко.

Знають це славне ім'я далеко за межами Радянського Союзу. З повагою вимовляють його селяни нової Польщі, Болгарії, Угорщини, Румунії і Німецької Демократичної Республіки.

Цікавляться її трудовим подвигом закабалені путами капіталізму скотарі Данії та Бельгії, чули про нього фермери і прості люди Америки.

Звідки ж змогла взяти стільки сили й наснаги звичайна селянка, колись беззахисна наймичка-сирота, а нині талановитий майстер високих надоїв молока, справжній знавець тваринництва, громадський і державний діяч Марія Савченко?

Радянська держава і колгоспний лад створили всі умови для виявлення і розквіту її таланту. А невичерпним джерелом її духовної сили і творчої наснаги є безмежна любов до Батьківщини, усвідомлення високого обов'язку перед Комуністичною партією, народом.

Скромність і діловитість, допитливість і невпинне прагнення до нових трудових успіхів — такі чудові риси характеру Марії Савченко, передової людини нашого часу. В її образі яскраво і органічно злились допитливість ясного розуму і працьовитість мозолистих рук.

Життя і трудовий шлях М. Х. Савченко — яскравий приклад батьківського піклування Комуністичної партії. Радянського уряду про простих людей, виховання талантів з народу.

НА БЕРЕГАХ ТИХОГО ПСЛА

Мальовниче, красиве село Токарі-Бережки на Лебединщині. Розкидало воно білі чепурні хатки по високому березі голубого Псла, що зразу ж за селом круто повертає на південь. Двори колгоспників, потопаючи у вишневих та яблуневих садках, доходять до соснового лісу.

В селі — школа, клуб; під лісом — корпуси літнього піонерського табору, а навпроти, через дорогу, споруджують міжрайонний будинок відпочинку[^] колгоспників. На колишній сільській околиці розташувалось артільне подвір'я, приміщення молочно-товарної ферми. Далі — незорі колгоспні поля, які

щороку радують хлібороба багатим урожаєм. У долині Псла — по обидва боки голувої стрічки-ріки — зеленим килимом розкинулись луки. На них щоліта колгоспники заготовляють десятки тонн запашного доброякісного сіна, випасаються артільні стада.

Заможно й культурно живуть селяни в Токарях-Бережках. Багатий трудовдень приносить достаток і радість. У хатах і на вулицях сяє електричне світло, говорить радіо. В клубі кілька разів на тиждень демонструються кінофільми. Діти колгоспників вчаться в середній школі, вищих учбових закладах.

Але не завжди було так у Токарях-Бережках.

— Навіть по десятині землі не припадало у нас на двір до революції, — розповідають місцеві старожили. — Зате навкруги, аж до самого Лебедина, простягалися поля різних богаєвських, полуботків та інших земельних магнатів. Один лише граф Капніст мав понад чотирнадцять тисяч десятин землі. Він же володів лісом, луками й річкою. Селянській худобі ніде було й кроку ступити: з усіх боків село облягали панські землі.

В безправ'ї, злиднях і безпросвітній темряві жили тоді в Токарях-Бережках трудівники. З раннього ранку і до пізнього вечора гнули вони спину на чужих ланах та коло худоби по економіях.

Прийшла Велика Жовтнева соціалістична революція. Мов бурю здуло полуботків і капністів. Збулася одвічна мрія хлібороба — землю одержав той, хто на ній працював. Та чи міг селянин-бідак, не маючи достатнього тягла і потрібного інвентаря, одноосібно як слід її обробити? А тут ще місцеві глитаї, як ті павуки, з кожним роком все густіше й густіше звивали свої зажерливі кубла. Так і дивись, що вскочиш!

Тож коли в селі на початку 1929 року незаможники-активісти почали організовувати товариство для спільного обробітку землі, більшість селян, не вагаючись, зразу ж записалась до артілі.

Марії йшов тоді шістнадцятий рік. До неї на поріг тільки-но ступила молодість.

Рано залишившись без батька, влітку допомагала недужій матері обробляти клаптик власного поля, а взимку наймалась до багатіїв порати худобу. Ще з дитячих літ вона дізналася, який гіркий той хліб бідацький.

Одного зимового вечора Марія повернулась з села додому, радісна й збуджена, як ніколи. В темряві невеликої хати її очі сяяли синім полум'ям з-під густих засніжених вій.

— Мамо! — засвічуючи каганчик, промовила вона до Ганни Гнатівни, яка гріла свої натруджені ревматичні ноги на печі, — у Гайдашів сходка була. В нашому селі організовується колгосп. А називатись буде як хороше— «Червона зоря»! Вже записалися і Звягольські, і Гайдаші, і Чередниченки — всього дворів п'ятнадцять. Давайте, мамо, і ми запишемось, — невгавала дівчина, немовби в тому колгоспові вона мала знайти свою світлу дівочу долю, велике особисте щастя.

Довго мовчала мати. Нарешті промовила." — Чула я про цей колгосп вчора у Клименків. Довго думала, дочко, про це. Годі нам щовесни позичати плуга та насіння у багатіїв, а тоді утричі кривавицею відробляти ті позички на жнивах. У гурті гірше не буде, куди люди, туди й ми. Пиши, Марусю, заяву.

Так, не вагаючись, Савченки в числі перших вступили до артілі.

Марія з того дня мов удруге на світ народилася: прояснилася на лиці, пожвавішала. Сказано, молодість! А як настала весна — все в полі та в полі. Ніякою роботою по нехтує. Як не натомиться протягом довгого літнього дня, кістки ломить, а приходить додому радісна, усміхнена. Та і вдома не присяде ні на хвилинку: пораяється по господарству, чепурить хатину, і в ній аж світліше стає.

— Хороша дочка у Савченчихи, — говорили в селі молодиці. — Дарма що без батька виросла, роботяца.

І раділо удовине серце: хоч не їй, так доньці усміхнеться щаслива доля — дівчина, нівроку собі, при здоров'ї, та й на вроду не гірш за інших.

А ще світліше стало в хаті Савченків, коли другої осені колективного господарювання привезли на зароблені трудовні цілу хуру дорідного пшеничного зерна, кілька мішків проса і ячменю, багато овочів і картоплі. Ніколи ще в їхньому дворі не було стільки збіжжя.

— Спасибі вам, люди добрі, — витираючи фартухом непрошену сльозу, вдячно промовила вдова.

— Вам спасибі, Ганно Гнатівно, що добре працювали і дочку навчили працювати, — відповіли їздові.

З кожним роком міцнішав і багатшав колгосп «Червона зоря». На його ланах з'явилися нові потужні машини, що полегшували працю людей.

Добро і достаток прийшли в дім хлібороба. Було вже і в Савченків на столі і хліба і до хліба. Ганна Гнатівна справила собі і доньці добрі чоботи, нову одіж. Ї вже дівчині в чому й до

клубу піти. І бригадир та голова артiлі нею не нахваляться. Але неспокійне серце у Марії.

— На ферму піду, — відкрилась вона в своїй заповітній мрії матері. Попрошусь телятницею, а потім, можливо, і дояркою стану.

— Ой, трудно, дочко, там буде. Ні вдень, ні вночі не знатимеш спокою, — похитала головою мати. Але, давно вже знаючи про доньчину любов до худоби, не заперечувала.

Правління артiлі похвалило її за хороший намір і виявлену ініціативу.

Привітно зустрів на фермі молоду телятницю дояр Іван Тимофійович Хобот.

— Добре діло робиш, Марусинко, — щиро сказав він, гаряче потискуючи дівчині мозолисту теплу руку. — Не святі я{ горшки ліплять. Голова в тебе тямуща. Походиш біля теляток, а там, дивись, переймеш мою науку і вчителя перевершиш.

— Ой, що ви, Іване Тимофійовичу! — тільки й промовила, зашарівшись, Марія. А в самої, ніби крила вирости, буйна радість ключем забила в грудях.

Телятко, як дитина, мале, безпомічне. Захворіє ні з того, ні з цього. Спробуй відгадай його болі. І щемить Маріїне серце: щоб то не було, а виходити треба, теличка ж. Корів же на фермі потрібно багато.

Дівчата, повернувшись з поля, поспішають на гулянку, а Марії не до гуляння. Хоч і пізно повернеться додому, зате в телятнику чисто, свіжа підстилка б і телята нагодовані й напоєні.

Скільки разів бувало так, що, здавалось, не жити вже якому-небудь рябому чи сивенькому, зваленому хворобою. Марія, забуваючи про відпочинок /Цілу ніч клопоталася біля нього. Бігала до ветеринарної[^] лікаря, радилась з матір'ю, гріла воду, напувала теля свіжим молоком із соски— і через деякий час воно ставало на ноги. А згодом з нього виростала корова, та не абияка, а рекордистка.

Ніде правди діти, важко спочатку працювати на фермі. Не вистачало знань, досвіду. Виручила любов до праці, жагуче бажання стати справжньою телятницею.

На допомогу прийшли старші товариші по роботі: телятниці, дояр Іван Тимофійович Хобот, зоотехнік Семен Макарович Гайдаш, ветлікарі, директор Лебединського держплемрозплідника Григорій Панасович Кириченко. Пильно придивлялася Марія до їх роботи, прислухалася до

порад, запам'ятовуючи кожне слово. По зернятку збирала вона той золотий досвід, наполегливо опановувала просту, але й нелегку науку догляду за телятами. Скільки ночей недоспала, скільки гірких дум передумала! Але перед труднощами не відступила. Гнала геть розчарування і зневір'я, що іноді, мов обценьками, стискали серце, переборювала всілякі перешкоди на своєму важкому шляху, а свого добилась — стала-таки справжньою телятницею.

З кожним роком тваринники артiлі «Червона зоря» добивались нових і нових успіхів. Згодом на фермі з'явилась електрика. Вона полегшила працю людей, підвищила її продуктивність. Обладнали автонапувалки, запровадили механізоване роздавання кормів і вивезення гною.

Зросла продуктивність громадського тваринництва. Удiй на корову перевищував чотири тисячі літрів молока на рік. А відомий на всю країну дояр Іван Хобот у 1940 році від кожної корови надоїв по 7335 літрів молока. За це уряд нагородив його орденом Ленiна.

По вирощуванню молодняка ферма зайняла одне з перших місць у районі. За останні п'ять передвоєнних років на фермі падежу худоби зовсім не було. Приріст живої ваги молодняка щодоби досягав тисячі грамів. Тож не дивно, що тоді ферма була представлена широким показом на Всесоюзній сільськогосподарській виставці в Москві. Дев'ять кращих тваринників артiлі одержали медалі ВСГВ та грошові премії.

Велику частку своєї праці в досягненні таких успіхів вклала і телятниця Марія Савченко. Протягом п'яти довоєнних років роботи на фермі вона виростила понад 300 телят до шестимісячного віку, добиваючись середньодобового приросту їх живої ваги до тисячі грамів. А бичок Радист — її вихованець — давав 1200 грамів приросту ваги на добу. Окремі вирощені нею корови стали рекордистками, учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

Раділо дівоче серце: добра праця дала хороші результати. Але не запаморочив їй голову хміль успіхів. Не такий характер у Марії, щоб заспокоїтись на досягнутому. Адже її мрія збулась тільки наполовину.

Нелегко доглядати телят, вирощувати високоудійних корів, та ще важче стати хорошою дояркою. Тож все частіше й частіше Марія заходила до корівника, уважно придивлялася, як працюють доярки. Найдовше затримувалась біля корів-рекордисток Івана Хобота.

Понад триста телят високопродуктивної лебединської породи виростила у перші роки роботи на фермі М.Х.Савченко. Знатна доярка і тепер любить помилуватись телятами у вільний від доїння час.

— Ану, Марусино, йди сюди, — помітивши дівчину, покликав якимось Іван Тимофійович. — Вимий руки і сідай ось тут, — звільнив він для неї своє місце. — За дійки берись не

пальцями, а всім кулаком. І не смикай за них, а стискуй рівномірно спершу верхніми пальцями, а потім нижніми. Працюй енергійно й ритмічно...

Так Марія розпочала своє навчання у знатного дояра.

Протягом недовгого часу опанувала техніку масажування вим'я, спосіб доїння кулаком, навчилася доглядати корову в сухостійний період, підготовляти її до отелення.

Спостерігаючи, як Марія старається, Іван

Тимофійович задоволено посміхався:

— Тепер уже є кому й замінити мене...

І коли якимось він захворів, то доглядати й доїти своїх корів доручив Марії, бо певен був, що Марія не підведе свого вчителя. І не помилився. Корови були ситі й доглянуті. За час відсутності дояра ні на літр не знизилась надої.

У ГРІЗНИЙ ЧАС

Третій місяць на величезних просторах від Балтійського до Чорного моря точились запеклі кровопролитні бої. Радянський народ, піднявшись на захист своєї соціалістичної Батьківщини, героїчно відстоював кожен клаптик рідної землі.

«Все для фронту, все для перемоги!» — під таким гаслом день і ніч трудилися в радянському тилу матері і сестри, дружини і доньки тих, хто пішов на фронт.

Порідшало людей і в артїлі «Червона зоря». Більше ста її кращих трудівників — трактористів і комбайнерів, косарів і тваринників, — вдягнувши військову форму, зі зброєю в руках боролись проти німецько-фашистських загарбників. Пішов до Червоної Армії і дояр-орденоносець Іван Тимофійович Хобот.

Та не, складали рук у відчаї колгоспники. Вони працювали ще більше, ще завзятіше на ланах і біля худоби на тваринницьких фермах, щоб дати радянським бійцям якнайбільше хліба, молока і м'яса.

А хліба того пам'ятного літа 1941 року стояли, як ніколи, високі та дорідні. Великі череди породистого молодняка та високоудійних корів випасалися на лугах понад Пслон. Кожний колосок — на вагу золота. Тож жодного не можна було лишити в полі. Кожна голова худоби — артільне багатство. Тож всіх корів і телят потрібно зберегти і використати якнайдоцільніше.

А фронт все наближався до Лебединщини. Коричнева фашистська сарана, відгодована міжнародним імперіалізмом на військових плацах гітлерівської Німеччини, мов чорна хмара, повзла на схід, позначаючи свій шлях кривавими пожарами. На світанку до Токарів-Бережків вже долинала артилерійська канонада.

Хліб на червонозорянських ланах в основному був зібраний. А от як бути з тваринницькою фермою — гордістю не тільки колгоспу, а всього району, навіть області.

— На Схід поженемо стадо, до російських братів, — сказав на зборах пастух Костянтин Звягольський. — Не залишати ж проклятим фашистам красунь-лебединок, яких, мов дітей, плекали стільки років. Молочка, бач, нашого захотіли, а дулі не хочуть?

— На Схід, то на Схід. Воно звісно, там свої люди, приймуть з дорогою душею, — обізвалась доярка Марфа Чередниченко. — Та хто ж пожене? У мене діток дрібних ціла купа, а он у Марії мати хвора. На кого залишиш?

Тоді несподівано і дзвінко пролунав голос телятниці Марії Савченко:

— Що б там не стало, а рекордисток і високопородний молодняк ворогові не залишимо. Он уже й телеграма є з району, щоб підготовляли худобу до евакуації. А поженемо ми з дідом Костем! Та й Семен Макарович, зоотехнік, не відстане.

— І ми з вами! — підтримали Марію її подруги Параска Клименко та Галина Романова.

Плакали діти, жінки і дівчата, проводжаючи стадо в далеку дорогу. Сивовусі діди теж змахнули рукою сльози з очей. Тужила старенька Маріїна мати:

— Чи діждуся ж я тебе, донечко, з далекої дороги? Марія ж із товаришами йшла за телятами бадьора і стримана. Лише, коли прощалась за селом з матір'ю, з маленьким сином Колею і з усім навколишнім, таким дорогим і рідним з дитинства, щось терпке і давлюче підкотилось до горла — важко було й слово вимовити, немовби у ньому застряла лісова кислиця. Та не видала свого хвилювання. Але, як відійшли вже кілометрів два від села, піднялися на пагорб і востаннє поглянули на рідні оселі, на голубий Псьол, розридалися гірко дівчата. Плакали довго і голосно, не соромлячись одна одної, немовби сльозами хотіли змити з грудей тягар розлуки. Плакали, аж поки не полегло.

Сікли осінні густі дощі, дули пронизливі холодні вітри. А в ясну днину понад шляхами шугали, обсипаючи подорожніх градом куль і бомб, ворожі літаки.

Але, щоб там не було, Марія з своїми товаришами повинна виправдати довір'я колгоспників — зберегти кожну корову, кожне теля, інакше як же тоді дивитися в очі людям, повернувшись в Токарі-Бережки після розгрому ворога?

Спочатку худобу гнали вдень гамірними шляхами, по яких невпинним потоком просувалися на схід довжелезні колони машин, валки підвід і просто піші біженці. Вночі відпочивали, випасаючи череду в придорожніх ярах і балках. Марія разом з Параскою Клименко доїли корів, а молоко віддавали в госпіталь для поранених червоноармійців Дід Кость Свиридович Звягольський пас худобу ночами, стежив за порядком у таборі.

Та невблаганно коротшали осінні дні і довшали ночі. Не давала спокою ворожа авіація.

Одного разу, коли в нічній п'їтьмі звернули з шляху, щоб знайти місце для привалу, Марія, спинившись біля воза Костя Свиридовича, почула обурливо гнівний голос Дїда:

— Неподобство! Сьогодні пройшли лише вісім кілометрів. Так просуваючись, гітлерівці і в лапи можна потрапити.

А коли розпалили невеличке багаття, щоб обігрїтись і просушити одїж, на спільній раді вирішили дати худобі перепочинок, а далі просуватися тільки ночами, вдень же відпочивати і пасти корів. Цей захід значно прискорив рух виснаженого важкою дорогою стада.

Та на подорожніх чатувала інша біда. Невдовзі вона дала про себе знати — з приходом пізньої осені все менше й менше трави ставало в балках та переярках. Худоба йшла впроголодь. Тоді, за пропозицією Марії, почали надоєне молоко обмінювати на фураж, концентрати і коренеплоди. Підгодовували корів, випоювали молоком виснажених телят і йшли все далі й далі по грязюці розмоклих степових доріг.

Осінні густі тумани раптом змінились приморозками. Непролазна багнюка на шляхах злилася груддям. У повітрі закружляли «білі мухи». Дошкуляв гострий північний вітер. Худоба роздирала ратиці на грудді, почала хворіти.

Розривали ковдри, стару одїж, обмотували ноги коровам. Трохи допомогло, та де ж настачиш тих ковдр у дорозі?

Біля Дону захопила справжня зима. В снігах розкладали вогнища, сушили одїж. Худоба теж облягала багаття — грїлася...

Нарешті, з великими труднощами форсували Дон, під ворожими бомбами перебрались на той бік. Тільки-но зупинились на короткий перепочинок, як протяжно і жалїбно замукала тїльна корова-рекордистка Оська. А тут хуртовина така, що світу білого не видно. Новонароджене теля обмотали ковдрами, поклали на воза. Надвечір прибились до села. Худобу поставили в колгоспному дворї; постукали в крайню хату.

— Заходьте! — почулось звїдти.

— Та ми не самі, з нами телятко.

— То й теля несїть до хати, — відчинив двері бородатий дїдок. — Біля печі покладемо, зігрїється.

Засвітили каганчика. Засніжені, обмерзлі люди, радіючи теплу, обсіли натоплену піч, розговорилися. Добродїйний господар, розпитавши, хто такі прибулі, чога та звїдки й куди їдуть, попихкуючи люлькою, сповїстив:

— Нічого, брати, не сумуйте. Перебудете у нас зиму та й повернетесь додому. Сьогодні німців від Москви відбили.

Від такої звістки серця в усіх наповнились невимовною радістю.

На столі незабаром з'явилась гаряча картопля в мундирах, квашена капуста. Коли повечеряли, дід Звягольський, показуючи на теля, що дрімало на соломі, не в жарт запропонував:

— Якщо вже це сивеньке родилось в такий знаменний день, то назвем його Відбоєм.

Вся громада з радістю прийняла й ухвалила дідову пропозицію.

А назавтра — знову дорога, знову сніги й заметілі. Заслабла на ноги високоудійна корова Облава, почала падати.

— Дорізати скотину, щоб не мучилась, — пропонував дехто. — А м'ясо обміняти в найближчому селі на фураж.

Серце Марії обливалося кров'ю, коли чула такі розмови. Тільки подумати, втратити таку корову — дочку найкра щої рекордистки Нюньки. З маленького теляти, вкладаючи стільки праці кілька років підряд, ростила її Марія.

— Ні, товариші, різати Облаву не дозволю, — обізвалась Савченко. — Це буде великий злочин. Я її виходжу.

І на кожній зупинці, замість того, щоб відпочивати, Марія гріла молоко і, як теличку, напувала Облаву, розтирала снігом ноги. Корова великими очима вдячно дивилась на свою рятівницю. Вона так звикла до Марії, що, коли згодом вилікувалась, ні на крок не відставала від неї протягом всієї дороги.

В середині грудня прибули до призначеного місця — в один з колгоспів Ліскінського району, Воронежської області. Перезимували. А влітку, коли гітлерівці почали рватися в донецькі та кубанські степи, знову в дорогу. Знову зловісне виття ворожих літаків над головою, постійна тривога і тяжкі випробування на шляхах відступу.

Гірко і прикро було на душі: сподівалися, перезимувавши, повернутися додому, а вийшло навпаки — відходили далі на Схід. Та червонозорянці ще тісніше згуртувалися в єдиний колектив. Приклад у цьому показували молода доярка Марія Савченко, досвідчений зоотехнік Семен Гайдаш, шістдесятирічний пастух Кость Звятольський, який, пройшовши з худобою понад чотири тисячі кілометрів, жодного разу не присідав у дорозі на воза.

Нарешті, важку і небезпечну путь було подолано. Привітно, щиро, доброзичливо зустріли українських тваринників російські брати—працівники учбового господарства агрономічного технікуму, Вольського району, Саратовської області. З радістю дали вони прибулим притулок у своїх хатах, забезпечили їх усім необхідним. А для породистого стада лебединських корів виділили добротні приміщення, забезпечили вдосталь кормами.

Тисячі кілометрів розділяють невеличке українське село Токарі-Береяжи над Пслон і землі учбового господарства, що привільно розкинулись над широкою Волгою. Та трудова слава лебединських тваринників і добре слово про їх високопродуктивне стадо долинули аж у приволзькі степи. То чи можна ж лебединцям, що прибули сюди з далекої України, охопленої полум'ям боротьби з ворогом, хоч би трохи затьмарити цю славу? Ні! Потрібно працювати так, щоб не було соромно перед людьми, які в грізний час поневірянь і випробувань, як рідним, простягнули братню руку підтримки і допомоги. Правда, нема серед евакуйованих відомого на всю країну дояра Івана Тимо-фійовича Хобота, але ж є його учениця Марія Савченко, яка в силу обставин без наказу і призначення стала в дорозі дояркою, є її подруга Параска Клименко, досвідчені скотарі і пастухи...

День і ніч працювали лебединці на фермах і в полі пліч-о-пліч з своїми російськими братами, намагаючись дати якнайбільше продуктів харчування всій країні і Радянській Армії, яка громила німецько-фашистські полчища. А щоб вигнати окупантів з рідної землі й здобути остаточну перемогу, потрібні не тільки танки й літаки, снаряди і набої, а й хліб та м'ясо, взуття і одяг. Тому й працювали так, щоб виростити якнайвищий урожай, найбільше піднести продуктивність тваринництва, лебединці ділилися з росіянами своїм досвідом і самі багато в них навчилися. За час, проведений в евакуації, телята виростили. Працюючи одночасно і телятницею, і дояркою, Марія Савченко доклала немало зусиль і старання, щоб зберегти все поголів'я молодняка, якнайкраще роздоїти первісток і молодих корів — майбутніх рекордисток. Добрий догляд за худобою, своєчасна годівля і напування, масаж вим'я, правильне доїння корів давали непогані результати. До 24 літрів молока на день почала надоювати Марія Савченко від первістки Квітки. А за рік від кожної закріпленої за нею корови надоїла понад три тисячі літрів молока. Окремі ж корови дали по чотири і п'ять тисяч літрів.

ПЕРШІ УСПІХИ

Прозорого вересневого дня 1944 року, рівно через рік після звільнення Лебединщини від німецько-фашистських окупантів, червонозорянська молочно-товарна ферма повернулася на рідні береги понад Псллом.

Як не терзали фашистські грабіжники та їх місцеві холуї Ганну Гнатівну за те, що її дочка вигнала племінну худобу з села, та все ж діждалась старенька свою Марію.

Скільки було зустрічей, гарячих обіймів! Колгоспники з сльозами радості на очах дякували дояркам і скотарям, що зберегли високоцінне стадо — гордість артілі.

Подолавши понад чотири тисячі кілометрів, до колгоспу повернулося до десятка телят і понад 45 корів — потомство відомих рекордисток Ленки, Охри, Нюньки та Крайнючки — основа розвитку племінного тваринництва артілі, а з ними і бугай Відбій.

- Звичайно, люди стомилися в путі, та відпочивати ніколи. Потрібно було завозити будівельний матеріал, наново зводити тваринницькі приміщення, пограбовані й спалені ворогом. Тому доглядаючи худобу, поперемінно працювали на будівництві.

Корів розподілили по групах, закріпили за доярками. Кілька породистих теличок і молодих корів закупили у колгоспників. Ферма поповнилась, а робочих рук невіста-чало. Тоді на одному із засідань правління артілі Марія Харитонівна звернулась до дівчат, що тісно збилися в дверях і коридорі невеличкої колгоспної контори.

З багатьма доярками країни дружить М.Х.Савченко. На одній з республіканських нарад передовиків сільського господарства в Києві вона зустрічалась з Героєм Соціалістичної Праці, відомою дояркою із Запорізької області

Марією Сардак.

— Нам потрібно відновити довоєнну славу молочно-товарної ферми. А без людей цього не зробиш. Зараз у нас неvistачає телятниць і доярок. Допоможіть, дівчата! Не віряться, щоб серед вас не було таких, що люблять доглядати худобу. Важко зараз на фермі — це всім відомо. А, гадаєте, нашим бійцям на фронті легше?

Кілька хвилин стояла могильна тиша.

— Запишіть мене телятницею! — нарешті, обізвалась з гурту Дуся Гайдаш

- І нас! — піднесли руки ще кілька дівчат.

Наслідуючи їх приклад, на ферму згодом прийшли й інші дівчата і молодиці, повернулись доярки, які працювали на ній ще в довоєнний час.

Дівчата оволодівали зоотехнічними знаннями, вивчали передовий досвід, а зооветспеціалісти пильно стежили, щоб ці знання вмiло застосовувались на практиці.

Між тваринниками спалахнув вогник соціалістичного змагання, щоб уже не згаснути, а розгорітися у велике полум'я.

Він, цей живлючий і надихаючий вогник, ніби маяк на путі, невпинно кликав до перемоги і тваринника, і хлібороба.

У цьому змаганні, подаючи всім приклад, йшла завжди першою скромна жінка, невтомна трудівниця Марія Савченко.

Перед тим, як вигнати весною худобу на пасовище, Марія Харитонівна поділилася своїми думками із зоотехніком Гайдашем:

— Семене Макаровичу, чи не краще було б вилучити всіх корів із загального стада і випасати на окремих, кращих пасовищах? Це, на мою думку, значно збільшило б надої.

Порадилися з головою колгоспу, членами правління. Корів виділили в окреме стадо, доручили доглядати їх досвідченим пастухам, вибрали найкращі пасовища. І справді, надої підвищилися. Корова Безушка почала давати 25 літрів молока щодоби, а Умна збільшила добовий надій до 28 літрів. Коли ж було запроваджено ще й нічне випасання, надої значно зросли в цілому по фермі.

Чотири з половиною тисячі літрів молока від кожної корови — такий був підсумок роботи за 1945 рік Марії Савченко — переможця в змаганні доярок області. На той час, коли на українській землі, щойно звільненій від ворожої навали, тількино піднімалися з руїн та згарищ колгоспи і починало відроджуватись громадське тваринництво, це була значна цифра.

ЗОЛОТА ПАМ'ЯТКА

Ще до війни Марія Харитонівна подружилася з дояркою сусідньої бишкінської артілі «Червоний Жовтень» Марією Федорівною Іващенко. Молода телятниця часто приїздила тоді в Бишкінь, придивлялась до роботи Марії Федорівни, подовгу вела бесіду з нею. А ось у січні 1946 року, почувши про досягнення Марії Харитонівни, в То-карі-Бережки прибула Іващенко.

— Добре господарюєш, подружко, — сказала, вітаючись Марія Федорівна. — Уже, бач, і сусідку обганяєш.

Довго розмовляли щирі подруги, пригадували минуле, ділились своїми планами на майбутнє. Потім, коли оглянули

відбудовані тваринницькі приміщення, Савченко запропонувала своїй гості:

— Давай, Маріє, змагатись. Це допоможе нам добитися високої продуктивності худоби.

— Що ж, давай. Я з радістю, — посміхнулась Іващенко.

Тут же, на фермі, був підписаний і договір на соціалістичне змагання. В ньому Савченко дала слово надіти в 1946 році по п'ять тисяч літрів молока від кожної корови.

А слово, коли його не підкріпити ділом, — пуста обіцянка, легка полова, що геть розлітається за вітром.

Та ніколи не кидала слів на вітер Марія Харитонівна. Тож і за роботу взялась з подвоєною енергією, з властивою їй наполегливістю і діловитістю.

В цей час з Радянської Армії повернувся досвідчений тваринник Іван Тимофійович Хобот. Він очолив молочнотоварну ферму: робота пішла веселіше; з кожним днем зміцнювалась трудова дисципліна, більш точно виконувався розпорядок робочого дня.

Давно дружить Марія Савченко з Галею Лотош. Але дружба — дружбою, а діло — ділом. І коли якось Галя, не видіювши як слід корову, поспішила перейти до іншої, Марія не змовчала:

— Хоч сердься, хоч не сердься, Галино, а вернись і додоюй. Корову ж псуєш. Невже тобі не шкода скотини?

Наближалась весна. За нею йшло літо — найбільш заповзятлива і радісна пора для доярок. Хай який високоякісний корм буде взимку, а найбільше молока корова дає влітку, коли всюди буяє розкішна соковита зелень.

— Але для виконання нашого зобов'язання самої трави мало, — відмітила Савченко на засіданні правління артїлі, що відбувалось перед весняною сівбою. — Щоб мати молоко, крім випасу, коровам ще потрібна зелена підгодівля. А для цього треба сіяти кукурудзу. Роблять же так в Саратовській області, а нам чому не спробувати?

І от колгоспники знесли насіння кукурудзи, хто скільки міг: по кілограму, по два, яку й посіяли на прифермській ділянці.

На фермі щодаки і кожного місяця підводили підсумки змагання доярок. Попереду, як завжди, Марія Савченко. Але тримати першість їй було нелегко.

Літо видалось гарячим і посушливим. Як бризнув невеликий дощик десь у кінці травня, то до самої глибокої осені в металевобілім небеснім шатрі не з'являлося жодної, хоча б

маленької, хмаринки. Гарячий суховій безжально в'ялив хліба у полі. Простягнувши зелені віти, як руки, до неба, жалібно шепотіли на світанку шорстким листям дерева, благаючи коли не зливи, то хоч живлющих кришталево чистих краплинок роси. Спрагла, висхла земля тріскалася від спеки. У видолинках, на пагорбах і схилах вигоряла передчасно пожовкла трава.

Над виконанням зобов'язань нависла загроза. Концентратів не було. А кукурудзу, що сіяли на зелений корм, витратили ще в травні. До середини червня на луках та левадах лише де-не-де у затінку зберігся невеликий травостій. Та скоро й ці трави скошили і згодували.

— Як бути, що робити? — часто серед ночі ламала руки Марія.

Калатало в грудях неспокійне серце, гарячково з'являлися і зникали різні думки. Але розпачу не було. В найтяжчі хвилини гірких роздумів в її пам'яті спливали слова секретаря райкому партії. Він сказав, вручаючи партійний квиток:

— Не легку ношу приймаєте на свої плечі, товаришко Савченко. Тож, як зіницю ока, бережіть честь комуніста. Це завжди допомагатиме вам знаходити вихід з найважчого становища, приймати правильне рішення за будь-яких обставин. Повсякчасно, в усякій справі будьте прикладом для інших. Відтепер рівнятимуться всі на вас і в житті, і в роботі.

«Так! Тепер на неї рівняються подружки на фермі, рівняється багато доярок за межами району, навіть області. То чи розгублюватися ж їй?»

Рішення прийшло само собою.

Надворі ледве-ледве забілилося на світ. Умилась холодною водою, причепурилась. Ночі, проведеної без сну, як і не було. На ферму прийшла бадьорою, урівноваженою. На щоках палав здоровий рум'янець. Схвильовані дівчата оточили Марію Харитонівну; ніхто з них не приховував хвилювання, тривоги:

— Зірветься наше зобов'язання, Маріє... Хоч би план виконати.

— Нічого, подружки, — спокійно й розважливо відповіла Савченко. — Не поспимо ночами — не злиняємо. Допомогатимемо скотарям підготовувати корів. Мішками траву з лісу будемо носити, а зобов'язання виконаємо, бо це ж наша золота пам'ятка.

Все літо й осінь, відмовляючи собі у відпочинку, напружено працювали червонозорянські скотарі й пастухи, доярки й телятниці — всі працівники молочно товарної ферми. На кінець року вийшли-таки переможцями в змаганні з сусідами — тваринниками колгоспу «Червоний Жовтень». По закріпленій групі корів Марія Савченко надоїла від кожної за рік по 5300 літрів молока.

ТРУДОВА ДОБЛЕСТЬ

На початку 1947 року з усіх куточків Радянської України прибули до Києва обранці народу, щоб взяти участь у роботі Сесії Верховної Ради УРСР. Серед них як посланець виборців Лебединської виборчої округи була й депутат Марія Харитонівна Савченко. Сесія вирішувала важливі питання післявоєнного розвитку народного господарства України. Зал театру ім. Івана Франка був переповнений. У перерві між засіданнями до Марії підійшла висока статна жінка. Позналились. Це була Пелагія Митрофанівна Сосницька — завідувача фермою колгоспу ім. Карла Маркса, Покровського району, на Дніпропетровщині.

Зразу ж зав'язалася щира, задушевна розмова.

— Багато чула я про тебе, Маріє, і своїм дояркам за приклад ставила, — казала Сосницька. — Молодець! За які ж надої борешся в цьому році?

— Шість тисяч літрів на корову, — зашарівшись, стримано відповіла Савченко.

Дугасті брови Пелагії Митрофанівни, як чайні крила, метнулись угору.

— Чи не забагато, Маріє? — не приховуючи здивування, запитала вона.

— Начебто ні. Все врахувала, зважила... Дивувалась не тільки Сосницька: серед багатотисячного колективу доярок республіки Савченко була тоді єдиною, яка взяла таке високе зобов'язання.

Розповідають, що, коли справжній митець — хай це буде скульптор чи майстер пензля, композитор чи художник слова — задумає якийсь повий твір, то цей задум буквально оволодіває ним, не дає йому спокою ні вдень, ні вночі. Так оволоділа всім єством Марії Савченко ідея про те, щоб дати країні більше молока, і це стало змістом її життя.

Марія Харитонівна знову й знову радилася з спеціалістами; довгими зимовими вечорами перечитувала праці

радянських вчених з питань тваринництва, вивчала досвід роботи знатних доярок.

Відвідуючи ферми передових і відстаючих колгоспів, Марія Харитонівна пильно стежила за роботою доярок і скотарів, аналізувала їх успіхи й недоліки, виявляла резерви збільшення виробництва молока.

Використовуючи передовий досвід, Савченко докладає багато старань і вміння, щоб збільшити надої корів. Вона все більше й більше удосконалює свій метод роздоювання.

Але непокоїло Марію й інше, не менш важливе питання: чому такі низькі показники продуктивності корів по району, по області? Вона часто виїжджає у відстаючі артїлі, де хорошою порадою, практичною допомогою пропагує свій досвід, листується з доярками багатьох областей.

— Трудова дисципліна і сумлінне виконання розпорядку робочого дня — запорука успіху в нашій роботі,— повчала Марія Харитонівна доярок артїлі «Пролетар».— Наші вітчизняної породи корів можуть і повинні давати високі удої, потрібно тільки правильно їх доглядати.

Уважно слухали молоді доярки свою досвідчену товаришку. Вивчали її досвід, а згодом почали впроваджувати його в своїй роботі. І через деякий час на фермі удої підвищились.

Якось Савченко в одній з артїлей Сумського району спостерігала доїння корів. Молода, ще недосвідчена доярка, підійшла до корови, нашвидку підмила їй вим'я і мовчки почала доїти. Корівчина виявилась норовистою: підтягнувши вим'я, вона недобрим поглядом косилась на присутніх, переступала з ноги на ногу. А коли дівчина почала гримати па неї і штовхати під бік, так лупонула ногою по відрі, що воно, подзвонюючи, покотилось аж до воріт корівника.

Тоді Марія Харитонівна сама взялася видоїти неспокійну корову. Вона підклала їй оберемок сіна, ласкаво називаючи її кличку, кілька разів поплескала по шиї, а потім потихеньку стала погладжувати по вимені. Корівчина, жуючи сінце, вже не поглядала по сторонах, посмирнішала. Тоді Савченко вимила руки, взялася за дійки, і в дійницю бризнули жовтаві струмини молока.

Здивуванню працівників ферми, які стояли півколом біля корови, зацікавлено спостерігаючи доїння, не було меж.

— Ти дивись, стоїть, наче вкопана, немов її приворожила Марія Харитонівна, — густим басом сказав хтось.

А Марія все доїла й доїла...

Коли молока було вже майже піввідра, доярка, що доглядала норовисту корову, незадоволено чмихнула:

— Більше не надоїть. У мене ні разу й стільки не давала. А Савченко вдруге помасажувала вим'я, і знову молоко задзюрчало в дійницю...

Чим ближче доїння наближалось до кінця, тим швидше й енергійніше працювала руками доярка. Нарешті молока начебто зовсім не стало. Тоді вона зробила третій, найенергійніший масаж і швидко видоїла останні, найжирніші краплини.

Молока в дійниці виявилось значно більше, ніж надоювали від корови раніше.

— Багато ще є, на жаль, людей, які так міркують: аби молоко було, а видоїти зможе всякий, — тут же розпочала бесіду Марія Савченко. В цій справі, мовляв, ніякого вміння не потрібно. Ні, товариші, хто так думає, дуже помиляється. Доїти корів треба вміючи.

З маленької телички виростила М.Х.Савченко корову-рекордистку Рєзвою. Щороку ця корова дає понад 11 тисяч кілограмів молока. Кілька років підряд Рєзвая – чемпіон Всесоюзної виставки передового досвіду в народному господарстві СРСР.

Потрібно знати не тільки, як і коли нагодувати й напоїти корову, але й особливості її характеру, як і коли підійти до неї. Думаєте, в моїй групі всі корови смирні та лагідні? Ні. Корова Умна, наприклад, дуже вередлива. Не поведешся з нею ласкаво — не візьмеш молока. Спершу, коли я не враховувала цього, молока надоювала мало. А тепер щодоби маю від неї по 38 літрів. Так само було і з Рєзвою, яку я нещодавно взяла в свою групу. Давала вона на добу 14 літрів молока. Вивчивши ж її особливості, при тих самих кормах надоюю по 28 літрів.

«Хай вас не лякає те, що у вас сутужно з концентратами, — писала Марія Савченко в листі-відповіді одній доярці на Чернігівщину. — Побільше давайте коровам кормових буряків, силосу і навіть картоплі. При достатній кількості соковитих молокогонних кормів можна одержати високі удої і без концентратів.

Підчас стійлово-табірного утримання обов'язково організуйте нічне випасання і підгодівлю зеленню. Влітку частіше і досхочу напувайте худобу. Не забувайте і про мінеральний корм. Особливо він потрібний первісткам».

Так знатна доярка, сама навчаючись у процесі роботи і навчаючи інших, добивалась піднесення продуктивності громадської худоби. І її старання не були марні. Занедбані колись тваринницькі ферми колгоспів району набирали сили, виходили в передові. Появилось чимало її послідовниць у районі. Більше як по три тисячі літрів молока від кожної корови стали надаювати доярки артілі «Червоний Жовтень» Іващенко, Стрельніте, Ілько, понад дві тисячі — Ганна Калашник та Ганна Шикало з колгоспу ім. Лисянського, Дар'я Забуга з артілі ім. Леніна та багато інших.

У передові по району в 1947 році знову вийшла ферма колгоспу «Червона зоря». Тут було надоєно по 300 літрів молока на кожну корову. А це в два рази більше, ніж було встановлено планом для ферм України на 1949 рік. Окремі корови з групи Марії Савченко, удої яких рік-два тому були середніми, наближались уже до рівня рекордисток. Корова Астра дала за рік понад шість з половиною тисяч літрів молока, а Умна — близько восьми тисяч.

Ці досягнення радували Маріїне серце, вселяли надії на майбутнє, запалювали на нові трудові подвиги.

Через деякий час в газетах було надруковано Указ Президії Верховної Ради СРСР. В ньому повідомлялось, що доярці колгоспу «Червона зоря», Лебединського району, Сумської області, Савченко Марії Харитонівні, яка в 1947 році одержала від 8 корів в середньому по 5810 кілограмів молока, присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці з врученням ордена Леніна та золотої медалі «Серп і Молот».

Це було справедливе всенародне визнання і найвища заслужена оцінка чесної і невтомної її самовідданої праці.

Рік у рік по Україні все збільшувалося і збільшувалося число послідовниць Марії Савченко. Проте її досягнень поки що ніхто не перевершував.

— Як ви не втомлюєтесь, Маріє Харитонівно? — дивуючись її працездатності, часто запитували цікаві екскурсанти, що приїздили в Токарі-Бережки.

На це Савченко відповідала словами відомої трудівниці Олени Хобти, почутими від неї на одній з нарад у Києві:

— Людина втомлюється не від роботи, а від лінощів та неробства.

Часто повторює ці правдиві слова Марія Харитонівна, бо сама любить трудитись.

А всяка праця прикрашає трудівника, дає радість і щастя як йому, так і всім людям.

Хіба це не щастя для простої доярки, підсумовуючи свою роботу, послати телеграму керівникам партії і уряду про те, що взяті зобов'язання — надійти по 6000 літрів молока на корову — виконані: на 25 грудня 1948 року надоєно по 6030 літрів. Річний план надою молока в цілому по фермі виконаний за 10 місяців.

«...Досягнення Вами такого високого удою показує, які невичерпні можливості є в колгоспах для дальшого зростання продуктивності колгоспного тваринництва», писали знатній доярці М. С. Хрущов і Д. С. Коротченко, поздоровляючи її з успішним виконанням узятого зобов'язання.

Так, ці величезні можливості підвищення надоїв завжди були і є на кожній фермі. В ньому за багато років роботи в тваринництві пересвідчилась Марія Савченко. Тільки потрібно вміти своєчасно їх виявляти і якнайдоцільніше використовувати. А це вона вміла робити.

Обговорюючи постанову партії і уряду про трирічний план розвитку громадського тваринництва та укази Президії Верховної Ради СРСР про нагороди за успіхи, досягнутій розвитку тваринництва, від імені доярок свого колгоспу вона заявила:

— Піднесення тваринництва, — вчить нас рідна Комуністична партія, — тепер центральне завдання у розвитку сільського господарства. І ми докладемо всіх сил і знань, щоб з честю його виконати. Ми беремо зобов'язання в 1949 році надійти від кожної корови по 3500 літрів молока по фермі в цілому, а я від своєї групи корів — по шість тисяч літрів.

За словами, як і завжди, йшло діло.

Щоб забезпечити худобу вдосталь кормами на весь рік, в колгоспі створили зелений конвейєр, чималу прифермську ділянку засівали коренеплодами. Для кращого використання природних пасовищ увесь їх масив розподілили на шість ділянок, на яких почали випасати корів поперемінно — пасеться худоба 5—6 днів на одній ділянці, а потім її переганяють на іншу, де за цей час вже трава підросла. Цей спосіб дав можливість зберігати багато трави від витолочування, значна підвищувати продуктивність луків.

— От ми створюємо зелений конвейєр, набагато розширюємо площу кормових культур та коренеплодів, — сказала на колгоспних зборах Марія Савченко. — А хто доглядатиме ці культури? Знову буде так, як і в попередні роки, — кожна

рільнича бригада всю увагу звертатиме на свої ділянки, а кормові залишатиме на потім. Ні, виробництво кормів треба зосередити в одних руках.

І вперше за весь час існування колгоспу в ньому була організована спеціальна кормодобувна бригада. За нею закріпили живе тягло, інвентар, господарські будівлі. З перших же днів бригада почала працювати за виробничим планом, складеним з участю правління колгоспу, працівників ферм та спеціалістів по тваринництву.

Вся худоба протягом літа знаходилась у таборі на березі Псла, до їй вдосталь вистачало і корму і води. Зелений конвейєр, на якому посіяли жито, кукурудзу, вику, суданку та інші трави, забезпечив усіх корів вдосталь зеленою масою.

Старанність тваринників і впровадження ними усіх цих важливих заходів забезпечили виконання й перевиконання взятих зобов'язань як в цілому по фермі, так і кожною дояркою зокрема.

А ось красномовні цифри виконання трирічного плану Марією Савченко: 1949 рік—6136 літрів, 1950 рік — 6432 літри, 1951 рік — 6852 літри молока від кожної корови. Ці цифри яскраво свідчать про ту глибоко осмислену боротьбу, яку наполегливо вела знатна доярка по виконанню завдань партії й уряду щодо підвищення продуктивності громадського тваринництва. І її груди прикрасили ще два ордени Леніна та медаль «За трудову доблесть».

ЛИСТИ ПОСЛІДОВНИЦЬ

Їх щодня десятками разом із свіжими газетами та журналами приносить листоноша. Рожеві, сині, білі, голубі конверти... Сотні листів — сотні різноманітних почерків. А кожен почерк — характер і доля живої людини, її життя, мрії і вболівання. Тому і зберігає старанно кожен лист Марія Савченко у майстерно вирізьблених, прикрашених українським народним орнаментом шкатулці, яку подарували їй снютинські майстри-різьбярі, коли вона їздила розповідати про свій досвід колгоспникам Станіславської області.

М. Х. Савченко як знатній доярці і депутатові Верховної Ради УРСР пишуть люди найрізноманітніших професій: і доярки та зоотехніки, і голови колгоспів та партійні працівники, і науковці та журналісти; пишуть звідусіль: з Чернігівщини і

Закарпаття, з Одещини і Кубані, з Архангельська і Далекого Сходу, з Болгарії і Німецької Демократичної Республіки...

«Здрастуйте, незнайома Маріє Харитонівно! — пише доярка Наталка Олешко з села Киселівки, Менського району, Чернігівської області.— Насамперед вітаю Вас з досягнутими успіхами в роботі. Мене дуже цікавить, як ви добились таких результатів у одержанні високих надоїв. Прошу повідомити, скільки часу Ви працюєте на фермі і чи правда, що Ви за 8 місяців одержали 1778 літрів молока в рахунок додаткової оплати? Не відмовте в моїй просьбі і дайте відповідь».

«У нас 9 жінок — Героїв Соціалістичної Праці, — пишуть тваринники з Закарпаття, але серед них немає жодної доярки. Просимо Вас поділитись з нами своїм передовим досвідом у справі підвищення надоїв молока».

Як Марія Савченко організовує літню годівлю корів — цікавиться зоотехнік Боровського району, на Харківщині, Юрій Онопрієнко.

Теплого, щирого листа надіслав Микола Єгорович Щербаков — керівник делегації Ставропольських доярок, що побували на фермі в Токарях-Бережках.

«Дорога Маріє Харитонівно,— пише Доярка колгоспу «Червоне озеро», Долинського району, Кіровоградської області, Тамара Шевченко,— дізнавшись з газети «Радянська Україна» про Ваші досягнення в галузі тваринництва, я вирішила звернутись до Вас з проханням, щоб Ви більш детально написали мені про свою роботу».

За порадами до Марії Харитонівни щоденно звертаються не тільки працівники колгоспного й радгоспного тваринництва, а й ті, що мають корів у особистій власності. Домогосподарка з міста Павлограда, на Дніпропетровщині, Клавдія Скрипник у своєму листі просить дати пораду, як запускати корову до отелення.

«Вже багато років я маю корову,— пише одна сумчанка,— старанно доглядаю її, уважно вивчаю поради кращих доярок. Читала й про Ваш досвід. Проте в мене трапилось нещастя. Моя корова недавно отелилась, але до отелення не давала 4 місяці молока, а після отелення зовсім перестала доїтись, хоч вона поводить себе спокійно, їсть добре, і теля гарне. В чому справа? Порадьте, що мені робити?»

В своїх листах просить Марію Харитонівну поділитися досвідом роботи група доярок артілі «Червоний прапор»,

Одеської області, домогосподарка з Львова Лапаєва, працівники редакції газети «Червона нива», на Київщині, агітатор з міста Армавір товариш Шутов, доярка Марія Шкода і завідувач молочно-товарною фермою Петро Сиво-кінь з Кубані.

...Глибока осіння ніч. Пройшла з піснею із клубу молодь. Спить натомлене цілоденною працею село. Тільки в одному невеликому будиночку допізна не згасає яскраве світло. То Марія Савченко, схилившись над письмовим столом, підводить підсумки трудового дня. Занотувавши свої нові спостереження, вона ще раз перерахує одержані сьогодні листи.

До листів трудящих Марія Харитонівна ставить як до важливої державної справи. І тому всім, хто їй пише, завжди дає теплі переконливі й змістовні відповіді.

— Я охоче відповідаю на листи,— говорить Марія Харитонівна,— бо й сама хочу ще більш розширити свої зв'язки з відомими доярками, в яких є чому повчитись. Моя мета — не тільки самій добитися високої продуктивності корів, а й навчити інших доярок, поширити свій досвід на інші ферми, далеко за межі району. В цьому допомагає мені листування з моїми ученицями, послідовницями і друзями.

Якби кому-небудь пощастило зібрати і впорядкувати всі ці листи-відповіді знатної доярки, видати їх окремим збірником,— це була б цікава книга — настільний посібник для кожною тваринника.

У ТОКАРІ-БЕРЕЖКИ ПО НАУКУ

По широкому шляху на Токарі-Бережки, здіймаючи куряву, одна за одною мчали, автомашини. Розлогим степом привільно лилася пісня:

Від села до села

Та й про Хобти діла

По Україні зоряна слава йде.

Над широким Дніпром,

Над лужком-бережком

Світить, світить сонечко молоде.

Не біда, що люди, які їхали до Марії Савченко, співали про Олену Хобту. Пісня радувала серця, імпонувала піднесеному настрою подорожан. І хоч в ній згадувався не голубий Псьол, а широкий Дніпро, молоде сонечко світило тут так само тепло й ласкаво, як і в Придніпров'ї, а зоряна слава про Марію

Савченко йшла по всій Україні так само широко, як і про Олену Хобту.

Тож і линуло степом, випереджаючи гул моторів:

Сам товариш Хрущов Гостем в хату зайшов, Він до нових подвигів нас веде...

Там, де кінчався величезний масив темнозеленої пшениці і починалась бурякова плантація, дорога розгалужувалась на дві. Передня машина, стишивши хід, зупинилась.

— Куди поспішаєте, людоньки? — запитала одна з молодниць, що пололи буряки над самим шляхом.

— В Токарі-Бережки, по науку! — весело відповіли їй з автомашини.

— То повертайте праворуч. Тут уже недалечко вниз у село.

Часто відвідує лебединських тваринників український письменник Кость Гордієнко. В день свого шістдесятиріччя він (другий зліва) зустрівся прототипами героїв своїх творів — завідувачем тваринницькою фермою в Токарях-Бережках І.Т.Хоботом (перший справа), двічі Героєм Соціалістичної Праці, депутатом Верховної Ради Української РСР знатною дояркою М.Х.Савченко (друга справа), лауреатом Сталінської премії, заслуженим зоотехніком Української РСР С.М. Гайдашем.

Машини, вискочивши на пагорб, а потім швидко переїхавши видолинок, промчали повз крайні чепурні хати невеликого села і за кілька хвилин зупинилися біля приміщення ферми.

— Приймайте гостей! — звернулися приїжджі до кремезного чоловіка, який вийшов їм назустріч.

— Ласкаво просимо! — відповів завідуючий фермою Іван Тимофійович Хобот. — Ви, мабуть, з Охтирки?

— Так, з Охтирки?

— Заходьте в дім, відпочивайте. Зараз під'їдуть люди і з

Тростянецького району. У нас майже щодня гості. Приїздять не тільки з сусідніх районів, а навіть з інших областей.

Не встигли ще як слід причепуритись з дороги охтирські дівчата і молодиці, як прибули колгоспники з Тростянця.

Зав'язалась щира, задушевна бесіда.

— Про наші успіхи в тваринництві ви знаєте,— розповідав Іван Тимофійович. —А от як ми їх добиваємось, про це знають ще не всі. Ну, от сьогодні ми й зібрались, щоб дечому ви у нас повчилились, а дещо й ми у вас перейняли. Успіх в усякому ділі залежить насамперед від самих людей. Тому на ферму ми підбираємо колгоспників, які люблять худобу, сумлінно ставляться до дорученої справи...

Коли гості докладно ознайомились з розпорядком дня та організацією праці на фермі, І. Т. Хобот, звертаючись до зоотехніка Гайдаша, сказав:

— А тепер, Семене Макаровичу, познайом людей з нашим господарством.

Уважно оглядали охтирські та тростянецькі колгоспники добротні тваринницькі приміщення артілі. Всі трудомісткі роботи на фермі механізовані. В цегляних просторах корівниках чисто й сухо, є автонапувалки, сяють електричні лампочки.

Ще більше враження справила на всіх лебединська породиста худоба. Ось Семен Макарович Гайдаш відкрив масивні двері волоні. Звідти повагом вийшов величезний, мишастої масті, бугай.

— Це плідник Зоркий,— каже колгоспний зоотехнік. — Важить 1230 кілограмів. Потомство його завжди високопродуктивне.

— Оце швіц! — хтось захоплено вигукує з натовпу.

— Не швіц, а бугай лебединської породи,— коректно зауважує Семен Макарович.

Не люблять у Токарях-Бережках, коли хтось з прибулих внаслідок своєї необізнаності худобу вітчизняної породи називає швіцькою.

— Наші лебединки! — з любов'ю і гордістю називають своїх корів червонозорянці. І вони мають на це повне право.

...Ще задовго до Великої Жовтневої соціалістичної революції місцеві поміщики завезли у Лебединський повіт корів швіцької породи, які відзначалися своїми високими продуктивними якостями. Швіцька худоба, швидко призвичаївшись до місцевих умов, розмножилась і знайшла на Лебединщині свою другу батьківщину. Через деякий час швіці

появилися не тільки в панських економіях, а й окремих куркулів та заможніших господарів.

Лише в кінці двадцятих і на початку тридцятих років, коли

організувалися колгоспи, любителі-селекціонери почали вести деяку селекційно-племінну роботу.

За рішенням партії й уряду в 1934 році на території Лебединського району був організований Державний племінний розплідник швіцької худоби. Почалося справді наукове вивчення цього цінного племінного поголів'я молочно-товарних ферм. Селекціонери придивлялися до кожної тварини, визначали її молочність, живу вагу, вивчали досвід догляду за худобою, робили висновки. Так у довоєнні роки на Лебединщині з'явилось 25 племінних ферм, у корівниках яких стояло понад 2 тисячі високопродуктивних швіців. Основне ядро їх було зосереджено в селах Токарі-Бережки, Межиріч, Ворожба та Бишкіль. Зразковою постановкою роботи і найбільшою продуктивністю відзначалась серед них молочнотоварна ферма в Токарях-Бережках.

М.Х Савченко навчав молодих тваринників – нещодавніх десятикласниць – передовим методам догляду за телятами.

На ній з дня організації колгоспу працював зоотехнік-селекціонер С. М. Гайдаш.

Це він ще в передвоєнні роки виховав знатного дояра І. Т. Хобота, а в післявоєнний час — М. Х. Савченко.

Довго і невтомно працювали радянські селекціонери-новатори над виведенням тварин нового типу. На основі передової мічуринської біологічної науки шляхом добору та підбору, створення потрібного середовища їм удалось вивести зовсім нову породу тварин. Так, у 1940 році продуктивність

корови за закінчену лактацію підвищилась до 3330 літрів молока проти 1000 літрів за дореволюційного часу. Середня жирність молока зросла до 4 процентів. Середня вага корови від 320—380 кілограмів підвищилась до 550 кілограмів.

Це стала зовсім нова тварина, яка різко відрізнялася від своїх попередників високими надоями та виходом.

Так була створена худоба лебединської породи, що перевищила господарськи корисними якостями шведську породу.

За виведення нової вітчизняної лебединської породи корів група працівників Лебединського державного племінного розплідника, а разом з ними Семен Макарович Гайдаш і Григорій Панасович Кириченко були удостоєні почесного звання лауреатів Сталінської премії.

— А ось наші телята, - відчиняючи двері телятника, говорить Семен Макарович. - Вони мастю хоч і схожі на швіців, але теж лебединської породи. їм нема ще и по півроку, а, бачите, який добрий вигляд мають.

- Стараються наші телятниці, спасибі їм, - підтримала Гайдаша Марія Харитонівна. - Особливо Надя Чередниченко і Надя Харченко.

Довго ще ходили гості по подвір'ю ферми. На кормокухні ознайомились з підготуванням кормів до згодовування, оглянули силосні споруди. Після короткого перепочинку виїхали в літній табір.

— Як же тут хороше та красивої — сплеснула в долоні одна з охтирських доярок, коли машини зупинились на зеленій галявині біля довгих, вкритих червоною черепицею, навісів. — Як у санаторії.

Літній табір для худоби в Токарях-Бережках є гордістю не тільки артїлі ім. Леніна, а й всіх колгоспників району. В ньому часто провадяться екскурси, райони і міжрайонні наради тваринників, кількадевні районні й обласні курси доярок.

Розташований табір у мальовничій місцевості поблизу Псла. Тут досить випасу, поруч - водопій. У таборі обладнано годівниці, встановлено електродоїльні апарати і загороди для худоби. В центрі під високими тінісними тополями — сепараторний пункт. Недалеко — будинок для відпочинку тваринників. Трудолюбиві й акуратні доярки завжди тримають його в зразковій чистоті.

Заходять гості в червоний куток. На столі — газети, журнали. На стінах — фотографії передовиків ферми. В центрі

— великий портрет М. Х. Савченко, поряд — понад два десятки дипломів та атестатів, одержаних фермою за високу продуктивність тваринництва.

Під навісами чисто, посипано жовтим піском.

Ось, не поспішаючи, повертається з пасовища колгоспна череда. Корови підходять до годівниць, наповнених свіжою соковитою зеленню. Доярки в білосніжних халатах і таких же хустинах, поряються біля корів.

Коли гості, оглянувши табір, зібралися коло навісів, Марія Харитонівна винесла електродоїльний апарат і розповіла, як ним користуватися. Зробивши масаж вимені, доярка підключила апарат. Видоївши одну корову, вона підходить до другої, а обліковець Іван Лемішко, змірявши молоко, на весь табір оголошує:

— 12 літрів!

— І на руки легше, і молока не менше одержую, — задоволено посміхаючись, говорить Марія Харитонівна. — Хороші апарати! Механічне доїння — потрібна й корисна справа. Воно полегшує працю доярки і підвищує її продуктивність, а також знижує собівартість продукції.

Ознайомившись з машинним відділенням, де встановлено двигун, вакуум-насос та інше обладнання для доїння, приїжджі тісним колом розсілись на зеленій галявині у затінку розкішних дерев, щоб послухати розповідь знатної доярки про її досвід одержання високих надоїв молока. У багатьох в руках з'явилися олівці, блокноти, зошити.

Ось про що розповіла Марія Харитонівна Савченко.

ПРО ВИСОКИЙ УДІЙ ДБАЮТЬ У СУХОСТІЙ

— Багаторічна практика переконала мене в мудрості народного прислів'я, що високий удій закладають у сухостій. Своєчасний запуск, правильний догляд, годівля і підготовка корови до отелення забезпечують високий удій у наступну лактацію.

Погано підготовлена до отелення корова може не тільки не підвищити, а навіть набагато знизити продуктивність. Тому завжди протягом сухостійного періоду корові даю можливість відпочити, набратися сил і поповнити зроблені в минулу лактацію витрати поживних речовин.

Тільних корів я запускаю за 2 місяці до отелення. При цьому враховую їх індивідуальні особливості. Наприклад, корову

Зорьку, яка мала перед запуском погану вгодованість, припинила доїти за 70 днів до отелення. За цей час вона зміцніла, збільшилась у живій вазі і дала в наступну лактацію 9196 літрів молока. Корова Победа при добрій вгодованості була запущена за 49 днів до отелення.

Запуск намагаюся провести в найкоротші строки — протягом 7—10 днів. За 7 днів до запуску з раціону виключаю силос і коренеплоди, зменшую даванку концентратів; з триразового доїння переходжу на дворазове, одноразове, нарешті дою через день. За 5 днів до запуску корові даю лише сіно, а коли вона не знижує удоїв, частину сіна замінюю соломою і зменшую кількість води.

— А як запускаєте в літній час? — спитав хтось з присутніх.

— При запуску корів влітку не підгодовую зеленою масою, переводжу їх на гірше пасовище, з кожним днем скорочую тривалість випасання. А деяких зовсім не випускаю, годую сіном і соломою. Запуск вважається закінченим, коли вим'я зменшиться в обсязі або, як у нас-кажуть, «зсохнеться».

На 6—8 день після запуску корові знову даю концентровані і соковиті корми, а на 14—15 день — повну норму кормів. Потім добавляю корму на ріст плоду і збереження вгодованості. Особливого значення надаю моціонові. Тільних корів навіть взимку (в хорошу погоду) обов'язково випускаю на прогулянку.

За 2 тижні до отелення поступово зменшую даванку концентрованих і соковитих кормів. В останні 5 днів годую виключно хорошим сіном.

Всі ви бачили на фермі родильне приміщення. В нього я переводжу корову за 10—7 днів до отелення. Перед цим старанно вичищаю і дезинфікую стійло, мию годівниці, настилаю свіжу підстилку. Поради ветеринарного лікаря завжди точно виконую. Після отелення даю корові 8—10 літрів чистої теплої води, а через годину-пів-тори дою. Перші 5—7 днів після отелення годую корову тільки сіном. Дою її 5—6 разів на день через рівні проміжки часу. Щоб запобігти захворюванню вим'я, соковитих і концентрованих кормів у цей час не згодовую. Починаю їх давати лише тоді, коли вим'я стає нормальним. Повний раціон корова одержує тільки через два тижні після отелення. До нього добавляю 2—3 кормові одиниці па роздоювання. «Аванс» даю поки зростає удій.

— А я скільки не прибавляла концентратів одній своїй корові, удій не зростав,— зітхнула огрядна чорнява молодиця.

— Буває й таке,— відповіла їй Савченко. — Треба було змінити набір кормів у раціоні. А буває, що й це не допомагає. У мене, наприклад, був такий випадок: одержавши від однієї корови за добу 35 літрів молока, я вирішила спробувати, чи не можна надіти ще більше. Додала концентратів — удій на кілька літрів піднявся. Коли ж я в наступний день ще додала дерті, корова зменшила удій. Тоді я збагнула, що перегодовувати корову не слід і залишила ту норму кормів, при якій добилася найвищого удою.

МОЛОКО У КОРОВИ — НА ЯЗИЦІ

— Високі удої, — вчить Марія Харитонівна, — можливі лише при доброму догляді, правильній і повноцінній годівлі. Корми повинні бути різноманітними і доброякісними. Тоді корови їх охоче поїдають і дають більше молока.

При складанні раціонів враховую живу вагу, продуктивність, вік і стан здоров'я тварини. Щоб забезпечити роздоювання корів, раціони два рази на місяць переглядаємо разом з зоотехніком і вносимо відповідні поправки.

Особливо багато ми згодуємо соковитих кормів, в тому числі й картоплі. Картоплю перед згодовуванням добре промиваємо, потім засипаємо в діжку і наливаємо водою. Після 2—3 годин її виймаємо, ріжемо і даємо коровам від десяти до шістнадцяти кілограмів на голову щодоби, а деяким коровам навіть по 20—25 кілограмів. Корів годую тричі на добу, тобто стільки разів, скільки дою.

Особливу увагу приділяю годівлі корів у літній період. Переводячи їх на пасовище, перші 2—3 дні випускаю пастись лише на 2—3 години, потім — на 4—5, а тоді вже на весь день. Такий поступовий перехід від сухих кормів до зелених, лучних оберігає корів від розладу шлунка та запобігає зниженню удоїв.

У таборі, як ви вже бачили, крім випасання, згодовую коровам зелену масу — по 40—70 кілограмів щодоби на голову. Стежу, щоб воду корови пили досхочу і частіше, бо на власному досвіді впевнилась, що перебої в напуванні значно знижують удої. Отже, правильно хтось із вас сказав, коли на фермі оглядали силосні споруди, що молоко в корови — на язиці. А я до цього хорошого прислів'я ще додам:

І В РУКАХ ДОЯРКИ

Серед присутніх почувся легенький сміх. — Так, товариші! — продовжувала Марія Харитонівна. — Смішного тут немає. І в руках доярки, бо не та доярка, що знає, як правильно доглянути і нагодувати скотину, а та, яка вміє її й добре видоїти. Без оволодіння технікою доїння молока не візьмеш.

Як я дою корів, ви вже бачили. Але хочу зробити наголос на одному: якщо бажаєте досягти високих удоїв, не лінуйтеся масажувати вим'я коровам. Масаж вимені старіших корів я роблю протягом 1—2 хвилин, а первісток — 2—3 хвилин, бо у них молочна залоза працює вперше і вим'я потребує правильного розвитку.

Ручне доїння проводжу кулаком. Дійки беру в руки повністю, пальці стискаю послідовно і рівномірно від великого і до мізинця. Видоюю спочатку передні дійки, потім задні. Всередині доїння знову масажую вим'я. Наприкінці доїння роблю заключний енергійний масаж і видоюю останні краплі молока.

Масаж роблю так: спочатку, трохи погладжуючи, обминаю все вим'я, потім масажую дві праві і дві ліві його чверті, а далі — кожну чверть окремо.

Дою швидко, рівномірно й енергійно. За хвилину роблю 80—90 стискань дійки, за 10 хвилин надоюю від 10 до 12 літрів молока. Корів дою обов'язково в точно визначені години, три рази на добу. Я пересвідчилась, що часто доїти корів немає потреби. Є такі корови, що при частих доїннях нервують і перевтомлюються. Вони, як виявляється, мають мало часу для відпочинку, а тому й не підвищують удоїв.

Роздоюючи тугодійних корів, я тисну пальцями не на середину дійки, як це рекомендується в інструкціях, а на кінчики дійок, бо впевнилась, що лише при такому методі доїння тугодійна корова віддає все молоко.

Особливу увагу потрібно приділяти роздоюванню первісток. Перед отеленням я добре їх годую, старанно доглядаю. Заходячи в корівник, називаю їх кличку, гладжу по шиї. А потім, сівши на лавку, беру дійки в руки і погладжую по вим'ї. Первістки швидко звикають до мене і охоче дояться.

Після отелення дою первісток 5—6 разів на день, щоразу масажуючи вим'я. Пильно стежу, щоб на дійках не було тріщин і подряпин.

Годую первісток добре. На роздоювання добавляю по 3 кілограми концентратів і збільшую кількість соковитих кормів.

Внаслідок такої годівлі і догляду первістка Матиола за першу лактацію дала 5185 кілограмів молока, а Оргія — 5458 кілограмів.

Ви питаєте: «А як же з машинним доїнням?» Протягом місяця після отелення корів своєї групи я дою руками. Роздоївши й підготувавши корову, переходжу на машинне доїння. Корів з надоем до 4000 кілограмів переводжу на таке доїння через 15—20 днів після отелення. Завжди після машинного доїння всіх корів додоюю вручну.

Кілька слів і про планування надоїв. Воно відіграє велику роль у боротьбі за високу продуктивність корів. У нас воно ведеться як по фермі в цілому, так і по групах корів, закріплених за кожною дояркою, а також по кожній корові окремо. Я постійно стежу за надоем. Як тільки помічаю, що він знижується проти запланованого, зразу ж виявляю причини і ліквідую їх. План надою молока складаю разом із зоотехніком. При цьому враховую вік корови, кількість отелень, коли вона отелилась і має знову отелитися, як її годували в минулому році і скільки дала молока. На основі цих даних легко підрахувати, скільки молока можна надоїти від корови протягом запланованого року.

Але правильна організація праці і її оплата, планування надоїв не можливі без добре налагодженого обліку. Тому у нас на фермі запроваджено старанний облік надоїв молока від кожної корови, ведуться журнали парування та отелення корів, зважування молодняка, годівлі худоби. Ви вже ознайомились з цими документами, їх показував наш завідуючий фермою І Т. Хобот.

Багато запитань ставили екскурсанти, і на всі знатна доярка дала вичерпні відповіді.

— Сердечно дякуємо вам, Маріє Харитонівно, за цінні поради, — сказала від імені всіх присутніх доярка Ліда Мірошніченко. Дуже допоможуть нам, дояркам, ваші розповіді про техніку роздоювання корів та підготовку їх до отелення. Ваше добре слово стане нам у великій пригоді...

— Спасибі за науку!

— Приїжджайте ще, — тепло всміхнувшись, ласкаво сказала Марія Харитонівна. А хто не матиме можливості приїхати, пишть листи. Завжди на будь-яке запитання відповім з радістю. У моїй роботі секретів немає, я завжди з усіма ділюсь своїм досвідом.

...Давно вже за високим пагорбом сіло на спочинок сонце. Голубі сутінки, скрадаючись з-за лісу, огортали і луг, і річку, і табір, коли від нього на машинах від'їжджали гості.

ЩИРІ, ХОРОШІ ДРУЗИ

Наприкінці березня 1949 року М. Х. Савченко була запрошена до Польської Народної Республіки на III Всепольський з'їзд Спілки селянської взаємодопомоги

Так зустрічали славнозвісну радянську доярку М.Х.Савченко в Болгарії.

Після закінчення роботи з'їзду вона разом з делегацією радянських колгоспників ознайомилась з столицею нової Польщі Варшавою, що тоді підіймалась з руїн, відвідала промислові центри Лодзь і Вроцлав села Лонгово і Вільковіце. Всюди, куди приїздили радянські гості, їх зустрічали польські робітники и селяни з квітами, хлібом-сіллю. Всюди з великою радістю спостерігала Марія Савченко економічне, соціальне! культурне відродження польської республіки. Особливо радували молоді чудові паростки нового соціалістичного життя. На багатьох зустрічах, зборах і мітингах за просьбою польських селян знатна українська доярка з захопленням розповідала про розвиток тваринництва в Радянській країні, про ферми свого колгоспу, ділилася досвідом високих надоїв молока.

— Бардзо дзінькуємо! —шанобливо вклонялися Марії Харитонівні вільні польські хлібороби.

— Буду дуже щаслива, якщо мої розповіді допоможуть

вам добитися високої продуктивності тваринництва,— тепло посміхаючись, відповідала знатна доярка.

Багато було в М. Х. Савченко гарячих незабутніх зустрічей із зарубіжними друзями. За останнє десятиріччя з візитом дружби вона побувала майже в усіх країнах народної демократії, що будують нове соціалістичне життя. Але найбільше запам'яталася їй зустріч з трудящими болгарського села Куртов-Конаре, Пловдивської околії.

...Швидко мчить машина широким шляхом, то піднімаючись на круті пагорби, то, як птах, шукаючи у видолинки. Обабіч дороги — фруктові дерева, виноградники. Села ще не видно. А вдалині на узгір'ї — ніби мак зацвів. То болгарські брати й сестри в барвистих національних костюмах вийшли за село, яке потопає внизу в садах та виноградниках, зустрічати свою дорогу гостю.

— Добро дошли! Привіт радянським другарям! — залунало на узгір'ї й озвалось луною в квітучих долинах, коли машина порівнялась з людьми, які стояли над шляхом. На машину посипалось безліч квіток. Квітами, як живим розмаїтим килимом, була устелена дорога до самого села. Привітання, гарячі потиски рук, ширі обійми.

Захоплено слухали трудівники села Куртов-Конаре задушевну розповідь М. Х. Савченко про Україну, трудові досягнення її людей. А коли Марія Харитонівна роз-

повіла про свій досвід одержання високих надоїв молока, одна з болгарських селянок вивела корову.

— На власні очі бажаємо пересвідчитись у перевагах вашого методу доїння корів, — сказала вона, подаючи дійницю Марії Харитонівні.

Сотні зацікавлених оточили відому українську доярку. Десятки фотоапаратів націлились на неї. В душу на якусь мить закрався сумнів: корова незнайома — чи не підведе? Але тимчасова розгубленість змінилась твердою впевненістю — в її багаторічній практиці не було ще такого, щоб її не послухалась корова. Наділа білий халат, попросила мило, рушник. Добре вимила руки. Ласкаво назвала кличку корови, лагідно погладжуючи її по вим'ї, потім зробила масаж і почала доїти...

Надоєного молока виявилось значно більше, ніж одержувала власниця корови. Тоді болгарка з чорними, як терен восени, але ласкавими очима (її звали теж Марією) підійшла до Марії Савченко:

— Спасибі, дорога сестро, за науку! — Обійняла її тричі гаряче поцілувала.

Так Марія Харитонівна Савченко на все життя потоваришувала з простою болгарською жінкою. Листи і журнал «Болгарія», що надходять відтоді на її адресу, завжди нагадують їй про незабутню, зворушливу зустріч.

Приїздять зарубіжні друзі і в Токарі-Бережки, часто зустрічає їх Марія Харитонівна в Москві та Києві на партійних з'їздах, нарадах та на Всесоюзній і республіканській виставках передового досвіду, завжди тримає з ними тісний зв'язок.

Для видатної радянської доярки відродно те, що її прості, правдиві й щирі слова, як дорідні зерна, кинуті в родючий ґрунт нового соціалістичного життя, всюди дають сходи. Радянські методи розвитку громадського тваринництва широко запроваджуються в кооперативах країн народної демократії. Великої популярності набуло там, особливо в Болгарії, ім'я М. Х. Савченко, з'явилися сотні її учениць і послідовниць.

Про це повідомляється в зарубіжних газетах та журналах, вдячно і шанобливо їй пишуть друзі у своїх численних листах.

Ось лист в білому, як голуб миру, конверті, якого надіслано М. Х. Савченко з Німецької Демократичної Республіки:

«Дорогі друзі!

Рада общини Риттергрюн (Рудні гори) дозволяє собі передати вам в знак сердечної дружби й великої пошани до радянського народу невелику різьблену фігурку ручної роботи «Збиральниця дров» від депутатів общини. Бажаємо вам, вашій общині і радянському народові дальших великих успіхів у економічному і культурному житті й особливо в благородному стремлінні зберегти мир для трудящих всього світу».

Лист усього лишена десятків рядків, а скільки в ньому сказано!

Ще більше говорить сама за себе фігура збиральниці дров. Напівзігнута постать простої німецької селянки. За плечима у неї корзина з сухим хмизом, яку вона підтримує правою рукою. У лівій руці — велика в'язка сухих дров. Нелегка ноша в цієї звільненої від пут фашизму трудівниці, але погляд ясних очей — світлий і відвертий, погляд у майбутнє без насильства і воєн.

ВЧИТИ І ВЧИТИСЬ У ІНШИХ

В 1950 році артіль «Червона зоря» об'єдналася з лебединською артілью ім. Леніна. Хоч молочно-товарна ферма в Токарях-Бережках, де живе й працює М. Х. Савченко, і стала називатись після об'єднання фермою № 3 колгоспу ім. Леніна, але своїє першості не втрачала. Кількість корів на молочній фермі в порівнянні з 1949 роком зросла майже вдвоє, значно підвищилась їх продуктивність.

Підвищилась продуктивність громадського тваринництва в цілому по району, області і по республіці. На Україні було вже багато доярок, які наздоганяли Марію Савченко, а деякі вже й перевищували її здобутки. Це радувало Марію Харитонівну.

1954 рік приніс для Марії Савченко ще небачені досі досягнення: від кожної закріпленої за нею корови вона надоїла по 7674 літри молока, перевиконавши своє зобов'язання па 1174 літри. Це була не тільки першість серед доярок республіки. Цим здобутком Марія Харитонівна перевершила свого колишнього вчителя Івана Ти-мофійовича Хобота, який в передвоєнні роки встановив всесоюзний рекорд, надоївши від кожної корови по 7335 літрів молока.

В серпні 1954 року в столиці нашої Батьківщини Москві вперше за весь післявоєнний час відкрилась постійно діюча Всесоюзна сільськогосподарська виставка. Понад 50 тисяч своїх найкращих трудівників для участі у Виставці посилала квітуча Україна.

Високого і почесного звання учасників Всесоюзної сільськогосподарської виставки за успіхи по надою молока удостоївся колгосп ім. Леніна, зокрема, його молочно-товарна ферма.

— Виставка для мене буде великою школою, де я зможу побачити і вивчити нові досягнення нашого соціалістичного господарства, — від'їжджаючи до Москви, заявила М. Х. Савченко.

І вона не помилилась. З радісним хвилюванням ходила знатна доярка по казковому місту квітучих садів і оранжерей, чудесних озер і палаців. З затаєним подихом оглядала численні експонати: різні високоврожайні культури, нові сільськогосподарські машини, племінну, породисту худобу. Скільки вражень, скільки хвилюючих зустрічей!

— Маріє Харитонівно! — почула якось вона, піднімаючись по сходах павільйону тваринництва. Приємний

дзвінкий голос видався, на диво, знайомим. Озирнулась і очам не повірила — до неї з розкритими обіймами поспішала Парасковія Андріївна Малініна.

— Здрастуй, подруженько! Скільки літ, скільки зим не бачились, — промовила та з особливим московським «говорком», обнімаючи Марію Савченко. Відійшли вбік, сіли в затінку на лавочці, розговорились. Це ж вони ще в 1949 році познайомились, коли їздили в Польську Народну Республіку для обміну досвідом. Тоді П. А. Малініна працювала дояркою в одному з підмосковних колгоспів. За порадою П. А. Малініної Марія Харитонівна почала згодовувати коровам багато картоплі, внаслідок чого надій молока від кожної корови підвищився на кілька літрів.

Розмова подруг протікала щиро й невимушено. Марія Савченко розповіла про свої досягнення щодо продуктивності корів, а Парасковія Малініна — про успіхи одного з колгоспів Раменського району, Московської області, де вона ось уже кілька років головує. Потім разом пішли оглядати павільйони Виставки.

Звичайно, Марію Харитонівну, як доярку, найбільше цікавили корови, передові методи по їх догляду.

— Особливо багато повчального, — пізніше розповідала Савченко дояркам свого колгоспу, — я взяла з досвіду роботи доярок відомого всій країні радгоспу «Караваяєво» і колгоспу «12-й Октябрь», Костромської області. У каравайців, наприклад, середній надій молока на кожну корову вдвоє вищий, ніж в нашому колгоспі. Становить він 6121 кілограм. Як цього досягли караваєвські доярки? Правильно годуючи тварин, додержуючи розпорядку дня. Та тим, що вводили в добовий раціон корів концентрати, сіно, картоплю, сухий жом, силос, барду, коренеплоди, сіль, крейду. Як бачите, корм різноманітний і поживний. Тому й корови там дають по 35—40 кілограмів молока щодоби, а чемпіон виставки корова Комса — по 51 кілограму. За період лактації від неї надоєно 15180 літрів молока.

У нас же раціон годівлі корів менш різноманітний. Над цим нам усім слід серйозно подумати. Необхідно зробити все, щоб і наші корови в будь-яку пору року споживали вдосталь різних кормів. Це значно підвищить удій.

Нам потрібно повчитися в костромчан ще й тому, щоб мати рівномірні надії молока протягом усього періоду лактації. Ми ж більшу частину молока одержуємо влітку, а восени і

взимку надії зменшуються. Це знову ж таки залежить від багатого, поживного і різноманітного раціону.

Великий інтерес викликали у М. Х. Савченко на Виставці корови артiлі ім. Сталіна, Луховицького району, Московської області. Вразила її висока продуктивність цих корів. Щороку вони давали по 5—6 тисяч кілограмів молока кожна. Сам же колгосп нагадував справжню фабрику по виробництву молока і молочних продуктів. Щороку для трудящих Москви він відправляв понад 1 мільйон 200 тисяч кілограмів доброякісного молока.

Подовгу бесідувала М. Х. Савченко з доярками, до найменших дрібниць розпитувала, запам'ятовувала. А увечері, у вільний час, записала до свого блокноту:

«Як і у нас, в підмосковній артiлі ім. Сталіна широко провадиться випасання корів. Але у них значно краще поставлена ця справа. Всі випаси весною боронують, на них підсівають трави. Нам теж потрібно краще впорядкувати свої пасовища».

В тваринницькому містечку Виставки особливу увагу Марії Харитонівни привернула підвісна дорога з вагонеткою, прикріпленою до рейок ланцюгами з блоками.

Зачудовано дивилась вона, як робітник зовсім легко її пересував по рейках і в будь-якому місці піднімав і опускав при допомозі блоків.

«Дорога з такою вагонеткою, — занотувала М. Х. Савченко, — має велике практичне значення. У нас є теж можливість у найближчий час обладнати на фермах такі вагонетки».

Величезний інтерес виявили відвідувачі та учасники Виставки і до роботи Марії Савченко. Подовгу зупиняючись біля стендів лебединської артiлі ім. Леніна, вони запитували в знатної доярки про раціон, запускання корів та їх догляд, про методи доїння. Навчаючись на Виставці в інших, Марія Харитонівна з великою радістю ділилася і своїм досвідом.

Одного разу представники артiлі «Новая жизнь» Холмогорського району, Архангельської області, довідавшись про високі показники роботи лебединських тваринників, прийшли до стендів артiлі ім. Леніна. Довго і по-дружньому розмовляли представники Російської Федерації з представниками України, а потім запропонували:

— Давайте змагатись, брати-українці, за високу продуктивність тваринництва. Ми вам обіцяємо всебічну підтримку і допомогу в роботі.

— Згода, брати-росіяни, — відповіли лебединці.— І тут же підписали договір.

Змагання з російськими братами, впровадження в практику досвіду, здобутого на Всесоюзній сільськогосподарській виставці, допомогли лебединським тваринникам досягти ще кращих показників у розвитку громадського тваринництва і підвищенні його продуктивності.

З дня відкриття Виставки і по сьогодні М.Х. Савченко є її постійним учасником. Понад п'ять місяців перебувала вона на Виставці з групою корів у 1957 році.

Багато доярок з різних областей України прибули восени 1959 року на Виставку передового досвіду в народному господарстві Сумщини. М.Х.Савченко біля стенда «Тваринництво» розповідає кращій доярці Житомирщини М.С.Гуменюк про досягнення лебединських тваринників.

Працюючи в головному павільйоні великої рогатої худоби, вона провела для учасників Виставки та екскурсантів багато цікавих бесід. Знатна доярка часто виступала перед великими аудиторіями із змістовними лекціями про свою багаторічну роботу в тваринництві. На масових зустрічах, мітингах і зльотах своїми розповідями прищеплювала слухачам любов до тваринництва.

Виступаючи перед воїнами Радянської Армії,

М. Х. Савченко захоплює розповіла їм про роботу передових доярів Лебединщини, зокрема Петра Горішняка, який шістнадцятирічним хлопцем, подаючи приклад всім юнакам, прийшов працювати на тваринницьку ферму.

— Демобілізувавшись з армії, йдіть, товариші, працювати в тваринництво! Цим ви допоможете виконати завдання, поставлені нашою партією перед працівниками сільського господарства, — так закінчила свій виступ Марія Харитонівна.

А якою цікавою була її розповідь на традиційному 15-му зльоті юних натуралістів шкіл Московського залізничного вузла. Затаївши подих, слухали діти знатну доярку. Розповідала вона про те, як стала телятницею, як виростила понад 300 високопородних теличок і бичків, яких надіслали в найвіддаленіші куточки Радянського Союзу.

— Худобу треба любити, тоді й вона встократ віддячить високою продуктивністю, — сказала М. Х. Савченко. І підкріпила слова показом своєї групи корів. Милувалися діти чемпіоном Виставки коровою Резвою, яка щомісяця давала по 1000 кілограмів молока. Виростила її Марія Савченко з маленької телички.

Справжній знавець тваринництва, полум'яний доповідач, вдумливий лектор і задушевний співбесідник" М. Х. Савченко яскраво розповідала про успіхи радянських тваринників учасникам сільськогосподарських делегацій Угорської Народної Республіки, Болгарії, В'єтнаму та Бірми, що прибули на Виставку.

Методи роботи передових доярок нашої Батьківщини, в тому числі і М. Х. Савченко, глибоко вивчають тваринники країн народної демократії, використовують його в практиці свого господарювання.

— Вчити і вчитись у інших — тільки при цій умові можливе дальше зростання майстерності високих надоїв,— каже Марія Харитонівна.

А як говорить, так і діє. Навчаючи інших, вона, як бджола нектар на квітках, відшукує і відбирає все найкраще з досвіду сотень інших доярок, щоб, запровадивши його у своїй роботі, досягти ще більших успіхів.

За досягнення високих надоїв молока і активну пропаганду передового досвіду Головний виставочний комітет ВСГВ нагородив М. Х. Савченко Великою золотою медаллю і преміював автомашиною «Победа».

НАДІЙНА ЗМІНА

Давно минули ті часи, коли працювати в тваринництво йшли дівчата неохоче. Ще десь у післявоєнні тяжкі роки на ферму в Токарях-Бережках прийшла допомагати старшим порати худобу дівчинкою Дуся Гайдаш. Згодом вона стала телятницею, а потім — дояркою.

Слідом за Дусею з'явилася на фермі і Ліда Гусак. Працювала обліковцем, але мріяла стати дояркою. Три роки пильно придивлялася до роботи Марії Савченко — і свого досягла.

Як рідних дочок, навчала Марія Харитонівна Дусю і Лиду; дівчата завжди і в усьому наслідували свою вчительку.

Або доярка Паша Хобот. Понад десять років тому прийшла вона на ферму шістнадцятирічною дівчиною доглядати телят, але день і ніч мріяла про те, щоб скоріше стати дояркою і завжди при нагоді рекомендувала себе «майбутня доярка!».

Пригадуючи минуле, Марія Харитонівна тепло посміхається:

— Впоравши телят, прибіжить було Паша у табір:

— Спочиньте, тьотю, я подою, а ви подивитесь.

— Поступалась, бувало, на кілька хвилин своїм місцем біля корови, вчила дівчину тримати руки, щоб швидко не стомлювались, показувала, як стискувати пальці, щоб видоювати все молоко...

Вручення дипломів молодим дояркам про присвоєння їм майстра високих надоїв молока в школі передового досвіду М.Х.Савченко.

А тепер, коли на заклик партії на тваринницькі ферми колгоспів і радгоспів молодь ринулась потоками, колишні учениці, а зараз уже досвідчені доярки Дуся Гайдаш, Ліда Гусак, Паша Хобот разом з своєю вчителькою Марією Харитонівною Савченко навчають дівчат і юнаків майстерності одержання високих надоїв молока.

Скільки за десять останніх років на фермах колгоспу ім. Леніна було різних зустрічей, нарад і курсів молодих доярок, які приїздили сюди не тільки з сусідніх районів та областей, а й з усієї республіки. І перед усіма виступала Марія Савченко — розповідала про свій досвід роздоювання корів, показувала це на практиці.

А скільки колгоспів на Україні та за її межами відвідала вона, подаючи на місцях практичну допомогу молодим дояркам!

На багатьох нарадах або в розмовах з працівниками тваринництва часто можна почути сповнені глибокого змісту слова: «Школа Марії Савченко». Так кажуть усі, хто найбільш точно і повно хоче виразити стиль роботи знатної доярки, її учениць і послідовниць. В колгоспі ім. Леніна в 1959 році працювала справжня школа передового досвіду Марії Савченко,

в якій дев'яносто молодих доярок Сумщини підвищували свою майстерність. Вони працювали на фермі разом з Марією Савченко, а в проміжках між доїнням слухали змістовні лекції з питань тваринництва. Для слухачів школи організовували бесіди на різні теми, демонстрували науково-популярні фільми.

Лекторами і керівниками практичних занять у школі були, крім М. Х. Савченко, спеціалісти тваринництва та колишні її учениці, а тепер досвідчені доярки Парасковія Хобот, Надія Харченко, Євдокія Клименко та інші. Всім молодим дояркам після закінчення навчання вручено дипломи майстра високих надоїв молока.

— Нехай же щастить вам, молоді подруги, в нашій спільній боротьбі за дострокове виконання програми семирічки, — сказала на прощання Марія Харитонівна своїм ученицям. — Хороші її рівні шляхи перед вами, ідіть же ними, виправдайте почесне звання майстра.

— Виправдаємо, не підведемо! — почувлися у відповідь дружні голоси.

— І не підведуть. Прибувши на свої ферми, кожна з них розповідатиме про досвід лебединських доярок, навчатиме своїх подруг і товаришок. Такою є школа передового досвіду.

Хороших доярок виховує комуністка М. Х. Савченко. Невтомна її праця по вихованню молодих тваринників окупається сторицею. Ціла армія доярок — її учениць і послідовниць виросла за останній час на Україні. Сотні з них стали вже справжніми майстрами своєї справи, орденоносцями і Героями Соціалістичної Праці.

Парасковія Комісар, Дар'я Забуга, Марія Мельник, Олександра Циндаренко, Марія Коростіль, Віра Шахова, Оля Павленко... Та хіба перелічиш їх усіх, життєрадісних і трудолюбивих, що ідуть у одному ряду дорогою семирічки пліч-о-пліч з Марією Харитонівною Савченко у боротьбі за створення достатку продуктів?!

— Наша гідна зміна! — з гордістю і любов'ю говорить про них Марія Харитонівна.

— Наша дорога вчителька! — з шанобою і вдячністю називають вони знатну доярку.

ДОСЯГНУТЕ — НЕ МЕЖА

Крім основної роботи на фермі, численних виїздів у колгоспи України, союзних республік та країн народної

демократії, М. Х. Савченко виконує ще й багато партійних доручень.

В 1953 році на молочно-товарній фермі артiлі ім. Ленiна створили партійну групу, перед якою були поставлені завдання: широко розгорнути серед працівників ферми партійно-політичну роботу, організувати соціалістичне змагання і пропаганду передового досвіду, вчити кожного тваринника працювати по-новому.

Керівником партійної групи, або, вірніше, партгрупоргом, призначили М. Х. Савченко.

З перших же днів своєї діяльності члени партійної групи — комуністи і комсомольці — склали план роботи, підібрали лекторів і агітаторів, затвердили склад редакційної колегії стінгазети «Тваринник», поновили наочну агітацію і приступили до повсякденної роботи з людьми.

Змістовні лекції про рішення партії і уряду з питань тваринництва читають на фермі зоотехнік Гайдаш, завідуючий фермою Хобот, учителька Ситник та інші. Про те, як готувати корми для худоби, доглядати молодняк, роздоювати корів, розповідають працівники ферми М. Чередниченко, Є. Гайдаш, М. Савченко. Широко використовують вони факти з життя свого колгоспу, пропагують досвід передових доярок.

Надійним помічником партійної групи у боротьбі за підвищення продуктивності громадського тваринництва стала стінгазета. В ній систематично висвітлюється хід соціалістичного змагання доярок, телятниць, скотарів, свинарок.

Члени партійної групи також широко пропагують принцип матеріальної заінтересованості працівників ферм, стежать за своєчасною видачею їм додаткової оплати. На зборах працівників ферми підводяться підсумки соціалістичного змагання, накреслюються заходи щодо підвищення продуктивності тварин.

А душею масово-політичної роботи на фермі є партгрупорг М. Х. Савченко, яка користується серед своїх товаришів по роботі повагою і заслуженим авторитетом.

— Будучи на з'їзді, — розповідала дояркам своєї артiлі, повернувшись з Москви, Марія Харитонівна, куди їздила як делегат ХХ з'їзду КПРС, — я багато думала про свою роботу на фермі, про наші великі можливості, що, на жаль, ще лежать під спудом. Думала і сама себе запитувала: Чи не можна працювати краще, значно більше давати країні молока? А такі можливості в нас є. Візьміть хоча б такий невичерпний резерв

підвищення надоїв, як створення міцної кормової бази. Гадаєте все в нас тут гаразд? Ні! Потрібно добитись, щоб корови протягом усього року споживали добрий, різноманітний корм. Дуже доцільно створити в господарстві півторарічний запас кормів.

Ця пропозиція була схвалена на відкритих партійних зборах, і в артілі розгорнулася боротьба за створення достатку кормів для худоби та дбайливе, господарське їх витрачання.

Провели роботи по підвищенню врожайності лук, значно розширили площі під кукурудзою, різними травами і коренеплодами, більше заготовляли грубих кормів та силосу.

В зимовий стійловий період грубі корми почали згодувати в добре підготовленому вигляді. Солому подрібнювали на солomorізці і запарювали в цементованих ямах та траншеях, після чого худоба поїдала її значно краще. Ще більше поліпшилися поживні якості грубих кормів тоді, коли запровадили самозапарювання їх та обробку кальцинованою содою та вапняком. Корми, підготовлені хімічним способом, поїдала худоба з апетитом.

Створення міцної кормової бази і добра підготовка кормів до згодовування дали можливість збільшити і урізноманітнити раціони дійних корів. Добовий раціон корови становив у середньому: 10 кілограмів грубих кормів, 30 кілограмів кукурудзяного силосу, 8 кілограмів силосу з качанів кукурудзи, 16 кілограмів буряків, 6 кілограмів картоплі, 6 кілограмів концентратів та періодично по 20 кілограмів барди й жому.

Такий набір кормів добре впливав на підвищення надоїв: від кожної корови М. Х. Савченко щодоби надоювала по 20—25 літрів молока. А корова Чара почала давати по 38—40 літрів на добу, первістка Українка — по 30 літрів.

В зелений конвейєр, крім багаторічних трав і природних угідь, ввели тринадцять культур різних строків сівби. Протягом весни, літа і осені корови були вдосталь забезпечені зеленою підгодівлею. Для збагачення раціону білковими речовинами в конвейєр ввели кормовий люпин. Кожній корові на добу згодовуємо 70—90 кілограмів зеленої суміші, куди входять озиме жито, тимофіївка, вико-овес, кукурудза з горохом та викою, суданка, грецькі кабачки, кормові буряки, гарбузи.

У колгоспі висіваємо багато кукурудзи. Сіємо її в чотири строки. Тільки це дало змогу і восени щоденно надоювати по 20—22 літри молока від кожної корови. Так Марія Савченко, застосовуючи на практиці досвід, здобутий на

сільськогосподарській виставці в Москві, добилася високих і рівномірних надоїв молока протягом року.

Це дало їй можливість у 1956 році надоїти від кожної корови по 8041 кілограму молока, найбільше за всі двадцять

років її роботи на фермі.

— Але досягнуте — не межа як для мене, так і для інших доярок, — впевнено говорить Марія Савченко і в особистих розмовах з доярками, і у виступах на нарадах. — Наші корови лебединської породи за своїми продуктивними якостями займають важливе місце серед порід молочно-м'ясного напрямку. А тому ми повинні добиватися ще вищих надоїв.

Виконуючи історичні рішення свого XX з'їзду, партія ставила перед трудівниками соціалістичних ланів та працівниками тваринництва все нові й нові завдання по збільшенню виробництва сільськогосподарської продукції.

В 1957 році серед широких колгоспних мас розгорнувся підтримуваний партією новий патріотичний рух— в найближчі роки наздогнати Сполучені Штати Америки по виробництву молока, масла і м'яса на душу населення.

В це важливе завдання ми з радістю вкладаємо частку і своєї праці! — впевнено заявили колгоспники артiлі ім. Ленiна.

Щоб підтвердити правдивість такого запевнення, не треба було далеко ходити за прикладами. Вони були тут, у їхній артїлі.

Так, за три останні роки виробництво молока в колгоспі на 100 гектарів сільськогосподарських угідь збільшилось від 170,2 центнера в 1953 році до 351 центнера в 1956 році. А в одній з промов М. С. Хрущов сказав,

що для того, щоб наздогнати Америку по виробництву молока, його потрібно мати в цілому по СРСР 141 центнер на 100 гектарів сільськогосподарських угідь. Отже, колгосп ім. Леніна вже набагато перекрив цю норму. Але колгоспники не зупиняються на досягнутому. Вони зобов'язалися в 1960 році на кожні 100 гектарів сільськогосподарських угідь одержати молока по 450 центнерів.

А щоб викопати таке високе завдання, потрібно боротись не тільки за зростання надойв, але й за підвищення жирності молока, здешевлення виробництва кожного його кілограма.

Яке важливе значення має підвищення жирності молока, можна впевнитись на такому простому прикладі: при річному удої на кожну корову 3000 кілограмів молока жирністю 3,8 процента одержують 133 кілограми масла. Коли ж жирність молока знизиться всього лише на одну десяту процента, то втрачається 3,2 кілограма масла.

Тваринники артїлі ім. Леніна також підраховали, якщо на всіх фермах річний надій на кожну корову підвищити до 3000 літрів, а жирність молока збільшити всього на 0,2 процента, то буде одержано додатково понад 11 тисяч кілограмів масла. На нараді працівників сільського господарства у Воронежі Микита Сергійович Хрущов говорив про те, що слід враховувати не тільки який надій має корова, а й яка жирність цього молока.

Тому М. Х. Савченко запропонувала організувати на всіх молочно-товарних фермах колгоспу пункти визначення жирності молока.

Невдовзі придбали потрібну для цього апаратуру та реактиви і почали щодня визначати жирність молока. Це дало змогу всім дояркам систематично стежити за жирністю молока і своєчасно вживати необхідних заходів, якщо вона знижувалася.

Так, одного разу на фермі кілька днів підряд згодовували досхочу коровам барду і жом. Марія Савченко помітила, що надой молока підвищилися, але жирність його з кожним днем знижувалась. Це стривожило її, і вона, порадившись з

зоотехніком, вирішила трохи змінити раціон: до такої самої кількості барди й жому добавила більше концентратів, сіна та мінеральної підгодівлі. Від цього становище виправилося: надої підвищились, зросла жирність молока.

Питанням підвищення якості молока в артілі ім. Леніна займаються всі: і правління колгоспу та партійна організація, і зоотехніки та завідувачі фермами, і фуражири, пастухи та доярки. Залежно від одержаної кількості молока і його жирності оплачується праця доярок.

Повноцінна годівля корів, хороше утримання їх, точний облік молочної продукції — ось ті, далеко не всі, заходи, що дають можливість рік у рік підвищувати жирність молока в цьому колгоспі. А за останні роки вона збільшилась від 3,2 до 3,8 процента. Від окремих корів своєї групи Марія Харитонівна Савченко добилась підвищення жирності молока до 4,3 процента.

Велику роль у збільшенні надоїв і підвищенні жирності молока відіграє також копітка селекційно-племінна робота, яка на фермі провадиться систематично. Корови її групи — лебединської породи, крупні і дають багато молока високої жирності. Всі вони записані у Державну племінну книгу. Ферму в Токарях-Бережках, як і інші ферми колгоспу, завжди комплектують і поновлюють теличками і бичками, що походять від високопродуктивних корів з жирністю молока не менше 3,9—4,2 процента.

Теличок, одержаних від групи корів М. Х. Савченко, залишають на своїй та інших фермах артілі, а племінними бичками комплектують ферми, розміщені в зоні діяльності Лебединської державної станції по племінній роботі та штучному осіменінню тварин. Парувальні пункти ферми укомплектовані бугаями-плідниками, що належать до класу еліта-рекорд. В колгоспі постійно діють пункти штучного осіменіння корів.

Зразкова годівля і догляд за худобою, своєчасна організація парування та лікарської допомоги сприяли тому, що на фермі досягнуто чималих успіхів у боротьбі з яловістю корів.

Добрі наслідки дає і боротьба працівників ферм артілі ім. Леніна за зниження собівартості тваринницької продукції. Собівартість літра молока знизилась у колгоспі з 1 карбованця 54 копійок в 1954 році до 71 копійки в 1959 році.

Для цього колгосп більше виробляє дешевих зелених кормів, організовує виробництво різних концентратів, які раніше доводилось закуповувати. Коли на молочнотоварних фермах

було повністю механізоване доїння корів, значно підвищилась продуктивність праці доярок. А це, в свою чергу, сприяє здешевленню виробництва молока.

Так борються тваринники цієї артілі за створення в країні достатку сільськогосподарських продуктів. В числі перших серед них іде новатор і видатний майстер високих надоїв молока Марія Харитонівна Савченко. Рік у рік вона одержує понад вісім тисяч літрів молока від кожної корови.

Недарма Вітчизна-мати увінчала її невмирущою славою. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 28 лютого 1958 року М. Х. Савченко нагороджено другою золотою медаллю «Серп і Молот». Тридцять дві доярки колгоспу ім. Леніна — її подруги і учениці — також відзначені високими урядовими нагородами, а серед них Параска Хобот, Марія Бахмач і Тетяна Дєдова — орденом Леніна.

— Моя слава, — розповідає Марія Харитонівна, — Це слава всіх працівників ферми, всіх колгоспників нашої артілі, бо мої досягнення — це результат спільних зусиль усього нашого колективу. Висока нагорода зобов'язує нас, трудівників села, збільшувати виробництво продукції тваринництва. До цього закликає нас рідна Комуністична партія.

СЛУЖІННЯ ЛЮДЯМ

За темним сосновим бором догоряла вечірня заграва. Над селом густішали сутінки. З долини Псла повівала приємна прохолода.

Повернувшись з літнього табору, Марія Харитонівна поралась по господарству, наводила порядок у кімнатах. Раптом двері її будинку відчинилися, і на порозі появилась стара жінка.

— Можна до вас? — запитала вона, причиняючи за собою двері.

— Заходьте, заходьте, будь ласка.

Савченко подала старенькій бабусі стілець, всадила.

— До вас, Маріє Харитонівно, — почала та, поправляючи на голові чорну хустку, оздоблену темнокоричневими торочками... — З великим проханням.

— Звідки ж ви, бабусю?

— Та аж з Великого Висторопа.

— Далеченько... Як же ви дісталися?

— До Лебедина, спасибі добрим людям, на попутній машині підвезли, а звідти — пішечком. От і прибилась до вас на ніч*.

— Нічого, місця не перележите. Переночуєте, а завтра вранці підвеземо до Лебедина. Сідайте до столу, — ласкаво запросила господарка.

За вечерею бабуся розповіла, чого вона прийшла аж в Токарі-Бережки, і не до когось іншого, а саме до Марії Савченко.

Живе вона з невісткою, яка працює в колгоспі. Син загинув на фронті, а внук служить в Радянській Армії. Живуть непогано — і хліб є, і гроші, а от лісу неvistачає, щоб побудувати хату.

— Микола ж восени з армії повертається, можливо, одружиться, а стара хата вже набік похилилася. Та й тісна вона. Хочеться збудувати просторий дім, з великими вікнами. До комунізму ж ідемо, розказувала вчора вчителька на зборах. Тож допоможіть, дорогенька Маріє Харитонівно. Шиферу вже дістали, а от лісу ніяк не можемо, — закінчила старенька свою нехитру розповідь.

— Нелегко, бабуся, вирішити цю справу, — відповіла Марія Харитонівна, записавши до блокноту її прізвище. — Зараз по всіх селах майже в кожному дворі будують, а по містах он яке будівництво розгорнулося, тому і сутужно поки що з будівельними матеріалами. Але допомогти вам обіцяю. Ось післязавтра буду в Сумах і сподіваюсь, що там вдасться задовольнити ваше прохання.

Через кілька місяців після цієї розмови Марія Савченко, проїжджаючи поблизу Великого Висторопа, завітала до бабусі і коли побачила, що поруч старої похиленої хати виростає свіжий зруб нового будинку, серце її наповнилось великою радістю.

...Повсякчас, усно і листовно тисячі виборців звертаються до М. Х. Савченко як до свого депутата за порадою і допомогою. І завжди вона кожного уважно вислухає, дасть пораду, допоможе. Десятки листів посилає вона щотижня своїм виборцям. Часто зустрічається з ними, розповідає їм про рішення партії та уряду, звітує про свою депутатську діяльність.

Тільки в минулому році депутат М. Х. Савченко розглянула понад п'ятсот заяв і скарг виборців та різних господарських і громадських організацій. Більшість з них була розв'язана позитивно. Багато трудящих в результаті її втручання одержали допомогу в будівельних матеріалах, паливі,

а також в матеріальному забезпеченні та працевлаштуванні. М. Х. Савченко відповідає на численні листи доярок з різних районів та областей України, зустрічається з багатьма тваринниками, ділиться досвідом своєї роботи.

До своєї депутатської діяльності знатна доярка ставиться як до важливої всенародної справи, розглядаючи її, як служіння людям.

Тому трудящі Лебединщини, виявляючи їй свою любов і довір'я, в четвертий раз обрали її депутатом Верховної Ради Української РСР.

А для чесного трудівника, хто б він не був — робітник чи колгоспник, учитель чи працівник мистецтва, партійний керівник чи державний діяч-любов і довір'я народу — найвище щастя.

ДОБРІ ПРИКМЕТИ

Наступала щедра благодатна осінь. Ішла вона безмежними просторами, шумливими садами й лісами, прикрашаючи їх янтарем, золотом і багрянцем.

На колгоспних полях невтомні трактори орали на зяб, стрекотіли кукурудзозбиральні комбайни. Колгоспники копали буряки й картоплю, силосували гичку, і молочно-сизуватий димок слався над ланами.

По найїжджених шляхах до залізничних станцій та цукрових заводів мчали навантажені буряками автомашини. На поживклих пасовищах випасалась худоба.

Марія Харитонівна Савченко поверталась додому з Малого Висторопа, де кілька днів складала заліки в сільськогосподарському технікумі, в якому навчається заочно. Чи то чудесні прикмети осені, чи зворушливі картини злагодженої і дружньої праці колгоспників, що спостерігала вона у вітрове скло автомашини, збуджуюче впливали на

її почуття — на душі було легко й радісно: хотілось вийти з тісної машини, стати серед поля й заспівати голосно-голосно.

Коли почалися поля своєї артілі, люди, які працювали ближче до дороги, впізнавали свою дорогу землячку, привітно й шанобливо віталися з нею. Біля довгої і вузької, але глибокої траншеї, де силосували бурякову гичку, не стрималась, сказала шоферу, щоб спинив автомашину. Радісна й усміхнена попрямувала до гомінкого гурту колгоспників, які, щось жваво обговорюючи, сиділи вздовж траншеї на купах гички — саме була обідня перерва.

— Добрий день, Маріє Харитонівно! — підводились їй назустріч люди.

— Доброго здоров'ячка! — і з кожним гаряче поздоровкалась за руку, мов не бачилась багато місяців, а всього ж кілька діб.

— Скучили за Токарями-Бережками, Маріє Харитонівно? — посміхнувся сивовусий кремезний чоловік.

— Що ж, ніде правди діти, скучила та й дуже,— теж посміхаючись, відповіла Савченко.

— А ми за вашу відсутність силосу вже чотири ями заклали, всього тонн по 14 на кожну корову буде.

Зав'язалась дружня, невимушена бесіда. Настрій, як і в Марії, в усіх був хороший.

— Добрі прикмети подає цьогорічна осінь,— знову озвався той же вусань. — Днями ж Микита Сергійович у Америку відлітає, зрештою розтане-таки крига отієї остогидлої «холодної війни».

Виявилось, що колгоспники до приїзду Марії Савченко бесідували про наступний візит М. С. Хрущова до Сполучених Штатів Америки, і велика радість наповнила її серце. Всюди, де тільки доводилось їй бувати протягом останніх трьох тижнів, вона спостерігала, що в Центрі уваги радянських людей була ця знаменна подія нашого часу.

В багатьох розмовах простих людей, які ш доводь. чути на цю тему, висловлювалась щира радість, що, зрештою і з Америкую встановлюються непогані відносини велика гордість за одного з найвидатніших борців за мир і щастя всього трудящого люду М. С. Хрущова, Тверда впевненість у тому, що він і там, в далекій Америці, здобуде перемогу.

Одна з молодиць, не приховуючи хвилювання, запитала:

— Маріє Харитонівно, ви ж бачились з ним на з їзді, як почуває себе Микита Сергійович, йому вже ж понад шістдесят п'ять років?

— Так бачилась і особисто з ним розмовляла. Почуває себе товариш Хрущов добре, завжди бадьорий, діяльний і енергійний.

Багато разів розповідала Марія Савченко своїм землякам про зустріч з М. С. Хрущовим під час роботи XXI з'їзду КііРС, але кожен з них при нагоді виявляє бажання ще раз почути цю розповідь.

«...Безмежно вірять радянські люди Микиті Сергійовичу Хрущову, покладають на нього великі надії. Іа хіба тільки

радянські? Надіються й мільйони трудящих в усьому світі», - вже сидючи в машині подумала М. Х. Савченко.

А приїхавши додому, відчинила двері, а назустріч десятимісячна онука, посміхаючись, простягає до неї з коліски рученята.

- Рідна моя Ларисочко, як я скучила за тобою! Взяла її на руки, поцілувала, погладила по білявій кучерявій голівці. Вдосталь натішившись дівчинкою, сіла до столу, взяла папір, олівець і почала писати.

Секретареві ЦК КПРС і Голові Ради Міністрів СРСР дорогому Микиті Сергійовичу Хрущову.

Від всієї душі поздоровляю Вас з виїздом до США з дружнім візитом і надіюсь, що Ваші зустрічі з президентом Ейзенхауером покладуть початок ліквідації «холодної війни», що ще вище підніме авторитет нашої любимої Батьківщини. Бажаю Вам здоров'я й щасливої путі.

*М.Х.Сав
ченко на
дозвіллі з
онукою
Ларисою*

Писала натхненно й пристрасно, вкладаючи в щирі прості слова не тільки власні думки, а й думи і прагнення всіх колгоспників своєї артілі, всіх трудящих Лебединщини.

А думи й прагнення кожного трудівника, в

якій би частині світу він не жив,— праця і мир.

Писала, щоб щасливою все життя була малесенька Лариса і сотні тисяч таких, як вона, щоб ніколи не довелося з нею розлучатись під гуркіт гармат, як, рятуючи артільне стадо від зажерливих фашистів, розлучалась понад п'ятнадцять років тому з старенькою матір'ю і маленьким сином Колего.

Закінчила писати і віднесла телеграму на пошту.

ВЕСНА СЕМИРІЧЧЯ

Розвиднялось. Понад Псллом клубочився молочно-білий туман і лукою розстеляв свої довгі коси, що на крутому повороті річки сягали аж до високої глинистої кручі. І Марії Харитонівни, яка поспішала від села навпрошки до літнього табору, па мить здалося: то не Псьол несе свої тихі води, не туман розлягається, а розлилася велика молочна ріка.

Молочні ріки! Добро і достаток для всіх! До цього закликає кожного трудівника Комуністична партія. Для цього трудиться весь радянський народ, щоб завершити величні накреслення ХХІ партійного з'їзду.

Двадцять перший з'їзд... І в пам'яті одна за одною, наче кадри чудового фільму, спливають незабутні картини.

...Ось делегати прибули до зоресяйної Москви з усіх кінців Батьківщини, а разом з ними і Марія Савченко, після уважного й детального обговорення приймають семирічний план. На кінець 1965 року по сільському господарству намічено: виробити 11 мільярдів пудів зерна, 78 мільйонів тонн цукрових буряків, збільшити в 2 рази в порівнянні з 1958 роком виробництво м'яса і майже в два рази молока. Які цифри, який грандіозний розмах! Аж дух захоплює.

...Останнє засідання. Хвилююча і запалююча заключна промова Першого секретаря ЦК КПРС Микити Сергійовича Хрущова. Прийняття резолюції з'їзду... І в обох цих історичних документах в центрі уваги — жива трудяща людина з її запитами, з її потребами.

Пригадалася й інша картина: темносиній зимовий вечір. Величезний зал колгоспного клубу переповнений. Сюди на зустріч з нею, делегаткою ХХІ з'їзду КПРС, зібралися сивобороді діди і безвусі юнаки, старенькі бабусі і молоді дівчата, статечні чоловіки і поважні жінки — члени артїлі ім. Леніна.

Працівники рільництва і механізатори, тваринники і завідуючі фермами, бригадири і ланкові, будівельники і працівники колгоспних майстерень — всі уважно слухали її

правдиву розповідь про ті завдання, які поставила перед ними, трудівниками сільського господарства, Комуністична партія на своєму з'їзді. Чи все і чи так, як слід, вона тоді сказала? Здається, все і так, бо небувале піднесення охопило присутніх після її розповіді.

Виступи колгоспників на тих зборах були короткими і діловими. Слова гарячого схвалення політики нашої партії, щирої подяки ленінському ЦК і Радянському урядові за їх піклування про добробут і культуру народу лилися від самого серця. Вносились цікаві конкретні пропозиції, брались нові підвищені зобов'язання на семирічку.

До кінця 1965 року урожайність зернових у колгоспі доведуть до 28 центнерів з гектара. На кожні 100 гектарів сільськогосподарських угідь буде вироблено 774 центнери молока, 180 центнерів м'яса. Грошові доходи зростуть з 6 мільйонів до 9,1 мільйона карбованців. Ось вона, семирічка колгоспу!

Але на зборах одногосно вирішили семирічний план артїлі виконати достроково,— за п'ять років.

— Для цього ми не пошкодуємо ні сил, ні праці! — одностайно заявили колгоспники.

І вони з честю додержують слова. Багатий врожай вирощено і вчасно зібрано в 1959 році на артільних ланах, вдосталь заготовлено кормів для худоби.. Самого тільки силосу закладено по 20 тонн на корову. Значно зросло виробництво молока і м'яса.

Сторицею окупається чесна праця тваринників і хліборобів. Добром і достатком наповняються артільні комори, двори колгоспників.

Багатшою і ще кращою стає радянська земля. Над широкими колгоспними просторами — осінь, а на серці так легко, радісно, весняно. І Марія Харитонівна мимоволі подумала: «Мабуть, тому всі радянські люди і назвали 1959 рік весною семирічки».

За спогадами і мріями незчулась, як і дійшла до табору. Біля корів у чистих халатах уже поралися її подруги.

Біла запона туману піднімалася вгору, прозорішав далекий обрій. Протяжно озвався в далині гудок цукрозаводу. По той бік річки, на кукурудзяному полі_ застрекотав комбайн; посеред табору зачухав вакуум-насос. Повна сили й енергії, Марія Савченко швидко переодяглася, підійшовши до крайньої в ряду корови, ласкаво назвала її кличку, зробила масаж вим'я і

підключила електродоїльний апарат. По тонких гумових трубочках у бідон швидко побігли перші струмені молока...

На сході з-за темносиньої смужки лісу, як велика тарілка з червоного золота, повагом викочувалось сонце. Перші його промені мерехтливо заграли на вершечках прибережних дерев, невловимими зайчиками застрибали по матовосталевій заплаві Псла. Починався чудовий трудовий ранок.

У сонячній столиці, У зоряній Москві,— залунала поблизу за ліском чудова пісня і відгукнулась луною в росянистих луках та прибережних переярках.

Зустрілись дві сестриці, Дві зірки трудові. Одну послали Суми, А другу — Збруч-ріка. В обох високі думи, В обох душа палка. Обидві піднялися На весь могутній зріст Вітає їх столиця, їм рукоплеще з'їзд.

То, йдучи в поле на роботу, голосно славили лебединські дівчата й молодиці двох українських зірок, двох сестер-героїнь, що на все життя подружилися в Москві на партійному з'їзді — далеку галичанку Євгенію Долинюк і свою односельчанку Марію Савченко.

Вся Радянська країна з великим трудовим завзяттям готувалась до грудневого Пленуму ЦК КПРС, який піджив підсумки роботи в першому році семирічки і

накреслив завдання по дальшому розвитку сільського господарства. Небувало патріотичне піднесення охопило працівників соціалістичних ланів і тваринницьких ферм. Кожен трудівник з радісним хвилюванням підраховував: що він зробив, який вклад вніс у всенародну боротьбу за дострокове виконання семирічного плану...

Свій трудовий подарунок Пленуму готувала і М. Х. Савченко. За двадцять три роки роботи на фермі вона надоїла понад мільйон кілограмів молока. Коли б все молоко злити в цистерни, то був би цілий залізничний ешелон.

Та майже до початку грудня Марію Харитонівну випереджала в соціалістичному змаганні доярка артілі ім. Сталіна, Улянівського району, Герой Соціалістичної Праці Парасковія Матвіївна Комісар.

Обігнала мене сусідка,— говорила подругам Марія Харитонівна. Але знала: прийде час, і вона знову випередить свою ученицю.

І цей час настав. Тут допомогло цілорічне отелення корів, яке так вміло застосовує М. Х. Савченко. В першій половині грудня у групі корів Марії Харитонівни розтелилися дві

рекордистки — Рогізка і Дзеркальна, що стали давати кожного дня по 40—42 кілограми молока. Надої відразу ж пішли вгору. Знатна доярка знову здобула першість у змаганнях. В 1959 році вона надоїла по 8905 кілограмів молока від кожної корови. Такого високого надою ще не одержувала на Україні жодна доярка.

Нова радісна звістка про нагородження орденами й медалями СРСР великої групи передовиків сільського господарства, працівників партійних, радянських і сільськогосподарських органів облетіла всю нашу Батьківщину. Серед багатьох славних імен у списку нагороджених медаллю «За трудову доблесть» було і ім'я Марії Харитонівни Савченко.

Повернувшись з Пленуму, знатна доярка проявила нову чудову ініціативу: в другому році семирічки взялась доглядати втричі більше корів, ніж раніше. Партійна організація і правління артілі підтримали цей новаторський почин героїні і вирішили на основі впровадження комплексної механізації організувати роботу так, щоб кожна доярка доглядала не 12, як було досі, а 36 корів,

На фермі повністю механізували всі трудомісткі процеси: встановили скребковий транспортер для очистки приміщення від гною, обладнали автоматичні підігрівачі води, придбали додаткові доїльні апарати, виділили трактор «ДТ-20» з необхідним знаряддям для підвезення і роздавання кормів. Це дало можливість вивільнити п'ятьох доярок, трьох возів фуражу, двох скотарів і одного фуражира.

Торік від 12 корів М. Х. Савченко одержала 106 860 кілограмів молока. Собівартість одного кілограма становила 42 копійки. Підрахунки показують, що від 36 корів протягом року Савченко одержить вдвоє більше дешевшої продукції. Собівартість 1 кілограма молока зараз не перевищує 18 копійок.

Марія Харитонівна Савченко, вишукує все нові й нові резерви для збільшення виробництва тваринницької продукції. На неї рівняються всі доярки республіки.